ГОДИНА I. ЈУЛИ 1911. СВЕСКА 5.

ДАН

ЛИСТ ЗА НАУКУ И КЊИЖЕВНОСТ

УРЕДНИЦИ:
Dr Н. ШКЕРОВИЋ и ДУШАН С. ЂУКИЋ

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ЦЕТИЊЕ
ШТАМПАНО У КРАЉ. ЦРНОГ. ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ
1911.

„ДАН“ излази **сваки мјесец**. Годишња претплата за Црну Гору износи 12. Перпера. Претплата се уплаћује полугодишње. Адреса: **„Администрација „Дана“, Цетиње“**. Учитељи и свештеници плаћају 10 перпера, а ђаци 6. У иностранству 3 перпера више. — Свака свеска у књижарској распродаји Перп. 1·20 — Експедицију врши **књижара А. Рајнвајн, Цетиње**.

САДРЖАЈ

		СТРАНА
1.	Д-р Фр. Крејчи — Праг: Право егзистенције малога народа	1
2.	Милутин Чекић — Београд: О класичном образовању	15
3.	Љ. Бакић: Законодавство у Црној Гори -- -- -- --	21
4.	D-r Н. Шкеровић: Ђуро Крижанић, његов рад и идеје (наставак) -- -- -- -- -- -- -- -- -- -- -- --	35
5.	Ф. Р.: Нешто о породици Бранка Радичевића -- -- --	52
6.	Никола Рацковић: Опажаји из ревизије -- -- -- --	59
7.	О учтивости — Le Bonhemme Chrysale -- -- -- -- --	66

Биљешке:

а) Мис Аделина Павлија Ирби; — б) † Андрија Фијан. — в) Почетак живота. — г) Фр. Ниче: „Тако је говорио Заратустра“. — д) Историјски преглед српске штампе (1791—1911). — ђ) Српски класични писци. — е) Ватсоново дјело о јужнословенском питању. — ж) Пјесме Ивана Козарца. — з) Доситијев споменик у Далмацији. -- -- -- -- -- -- 69—78

Зрнца. -- -- -- -- -- -- -- -- -- -- -- -- 78—79

Од уредништва -- -- -- -- -- -- -- -- -- -- 80

НАЦИОНАЛНА БИБЛИОТЕКА ЦРНЕ ГОРЕ ЦЕТИЊЕ CRNOJEVIĆ

ДАН

Бр. 5. Јули 1911. Год. I.

Д-Р ФР. КРЕЈЧИ — ПРАГ

ПРАВО ЕГЗИСТЕНЦИЈЕ МАЛОГА НАРОДА

Не знам како би разумио смисао проблема означеног у горњем натпису син самосталне, слободне Црне Горе. Право егзистенције! Гордо би се исправио, око би запламћело надахнућем гледајући тјемена поносних гора, гдје живи народ, који није осјетио туђинско иго, који је побједоносно одбио нападе непријатеља, мали народ, који је сачувао своју слободу. „А очуваће“, одговорио би он томе, ко би се одважио право егзистенције његова народа довести у сумњу, рука би сама силније стиснула оружје.

Тијем је дакако проблем ријешен, — али принцип рјешења? Да ли је по томе принципу могуће ријешити питање егзистенције свуда, гдје се мали народ за њу бори с пуним сазнањем светога права? Као што је Александар расјекао Гордијев чвор мачем, тако је Црна Гора ријешила то питање у своју корист: побиједила је у бој макар што је била бројно далеко мања од оних, који су се мучили да је освоје. Срећна Црна Гора, ако таква остане! Али кад се говори о принципу морамо се запитати: а кад би подлегла, што онда? Камо би се дио

принцип насиља против насиља? Што би помогао кад би се прилике, усљед побједе, образовале тако, да би право побуне, револуције, постало илузорно, као што је и био случај код многих бројно слабих народа, који су у борби изгубили своју државну самосталност? Да ли губи физички побијеђени народ право на егзистенцију? Никако не; проблем је дубљи и никако се не може ријешити по принципу „права јачега“. „Право јачега“ не смије ограничити право егзистенције малога народа.

А чим је зајемчено свакоме народу право на егзистенцију, право на живот? — Моралним развитком. Право на живот је резултат и посљедица највишег закона моралног, закона хуманости, по којему су сви људи равни и слободни, а по којему се човјечанство мора осјећати дужним владати, ако хоће да достигне циљ, за који је одређено, па ма како престављало тај циљ.

Морални закон опредјељује људима обавезе. Испуњавати их, то је њихов највећи интерес, и као појединаца и као друштвених цјелина. Човјечанство треба да се стара за остварењем онога, што се јавља као посљедица моралног закона, јер се против тога некажњено не може радити. У сваком је човјеку укоријењена свијест моралне обавезе, т.ј. да нешто има чинити, а нешто да не има чинити. И ма да сваки човјек свагда не чини тако како му наређује морално увјерење, ма да чини понекад зло, или дозвољава да се зло чини, тако да остварење идеала хуманости видимо потиснуто у далеку будућност, свакако у тој свијести моралне обавезе имамо јемство, да ће до остварења посљедицâ моралног закона доћи, а из тога можемо црпсти одважност у одбрани правâ, која имају моралну санкцију.

Ко моралности приписује надприродно поријекло томе се морални закони престављају као заповиједи надприродног ауторитета, а глас савјести, који се одазива у души свакога појединца, а који у облику јавног мнијења оцјењује рад грађанских цјелина, прима као вољу Бога, која управља судбином човјечанства. Тако управљати се безусловно по моралном закону, значи испуњати вољу Божју, и још више, што је против моралности и против Бога је. Хришћани су увјерени, да је Бог дао људима заповијест љубави к ближњену кроз уста Сина, о којему је рекао: „То је Син мој љубљени, тога послушајте“. Ко гријеши против те заповијести престаје бити Хришћанин. Хришћани морају примити све конзеквенције те заповијести и немају никаквог оправдања у свом религиозном убјеђењу за неправде, које се чине над малим народима, кад им се одриче право егзистенције и, кад се врше насиља над њиховом борбом за самоодржање.

Такве неправде чинити још у *име* хришћанске религије ad maiorem dei gloriam са гледишта у истини хришћанског, заиста је највеће ругање Богу. Сваки се онај мора бојати осветне деснице Божје, која је дала човјечанству заповјест љубави, ако знајући ту заповјест, чини ма какву неправду или допушта да се неправда чини; они пак који неправду трпе, не могу бити преварени у својој вјери у помоћ божју.

С друге стране онај, који је увјеран да је моралност природна посљедица културног развитка, и да се јавила без учешћа надприродног ауторитета, мора се, досљедно своме становиштву, покорити законитости тога развитка и признати оно што је стекао обавезним за самог себе. Нека објашњују

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

поријекло морала ма из којег извора, нека им се представља коначни циљ његов ма какав, не могу не видјети факт да се на крају моралног развоја, у колико је исти дан, појавио идеал хуманости, једнакости, слободе и братства свију људи без разлике и, да је у томе идеалу садржано право на егзистенцију свију људи и народа, као нешто што се само по себи разумије.

Мисао хуманости је ту. Нико је неће уклонити са свијета. А ако допустимо законитост моралног развитка, мора се такођер допустити, да се мисао хуманости док се не оствари, не може замијенити другом; или да развој моралности не може ићи даље док се мисао хуманости не оствари на свим линијама; или још другчије, да је остварење те мисли услов за сав даљи развитак. Свака мисао тежи да се претвори у дјело, свака има моторну силу којом човјека принуђава на рад, свака мисао је експонент услова, који одржавају механизам тијела и душе у радном стању и гоне га напријед. Зашто би се иначе рађале мисли? А највећи уплив, највећу енергију и највећу животну силу приписујемо оној мисли, која има моћ придобити највећи број људи, чији мозгови служе као акумулатори њене силе. Бројмо дакле, коликим људима је мисао хуманости спасоносном звијездом у животној биједи! Подјармљених, мучених, одбачених, незадовољних с данашњим друштвеним уређењем заиста је далеко и далеко више од оно неколико хиљада привилегованих властодржаца.

У тијема милионима је мисао хуманости дјелатна сила, чији ће се уплив ширити што се више буде ширила образованост, а с њом заједно и свијест људског достојанства.

Потребно је бацити само летимични поглед на културни и друштвени развој, па да се утврдимо у увјерењу коначне побједе идеје хуманизма. Основицу хуманизма чини пријелаз од окрутног егојизма у одношајима појединаца и народа, к мирнијим формама заједничког живота; од бруталног искоришћавања слабијега са стране јачих к споразуму и толерантности; од борбе к договору, од размножавања сталежа по сили, моћи и праву, к изравнавању противности — пријелаз к праведнијој т. ј. равнијој подјели преимућства у опште и стварању све више једнаких услова за живот. Све то иде помало и постепено, по честицама, уз непрестану борбу и надметање, али и ту опажамо како насиље уступа праву.

С почетка је човјек био непријатељ човјеку, народ непријатељ народу. Данас је насиље у личним одношајима искључено, а свуда и свагда се осуђује и кажњава. Насиље у међународним одношајима, у разним облицима, дакако није одстрањено — посљедњи аргуменат је све још топ и пушка. Али свакако увјерење, да то не мора тако бити, да су војне зло, које народи и државе узалудно на себе навлаче; антимилитаризам нижих слојева и покрет за остварење општег мира у вишим слојевима, приправља и ту пут побједи идеји хуманизма. А кад буде једанпут физичко насиље одстрањено из међународих одношаја, постаће немогуће и нефизичко насиље — начелом заједничког живота постаће безусловна справедљивост. Укратко, идеја хуманости напредује, а према томе ни право на егзистенцију свакога народа не може се прећутати нити оспорити.

Истина, стварност данашњице је другчија него та слободна слика будућности. Стварна пракса не одговара теорији. Остварењу идеје хуманости стоји

на путу зли демон човјечанства: егојизам, који има способност прилагодити се свима приликама, и најблагородније моралне тенденције ставити у своју службу, способан је проповиједати идеје хуманизма и узимати их у помоћ све дотле, док може из тога црпсти извјесне користи, али их у једним трену оставља и против њих ради, кад их неко други призива у помоћ. Познато нам је какве је страшне посљедице имао егојизам у вјерској нетолеранцији, која је донијела човјечанству толико страстй и биједе а њено одстрањивање толико жртава у животима и имању — и ако тај исти Бог, у чије су име чињене неправде, проповиједа људима: љубите један другога. И још није одстрањено то страшило потпуно него сваком приликом, кад се јави могућност, подиже своју главу да својим отровом квари мирни заједнички живот друштвених сталежа и цијелих народа. Познајемо и осјећамо тај егојизам у облику националног шовинизма, који у нашем времену достиже кулминациону тачку. Оно је тај који се усуђује насртати на право егзистенције малих народа, и на ругло моралних начела проповиједа право јачега.

Насилници народâ створили су за тај циљ нарочиту философију, којом се ограничавају посљедице закона хуманости само на људе извјесне врсте, а бруталност насиља маскира се позивом на закон природе и ауторитет науке.

Еволуционистичка наука Дарвинова пружа мисао борбе за живот, а мисао природног одабирања даје премисе закључку: да су мали народи као слабији осуђени на смрт; ускорити њихову коначну пропаст да значи потпомагати природу у њеној радњи.

Куда год погледамо у природу свуда налазимо потврду тога. Иначе не може ни једно створење

сачувати свој живот осим уништењем другога живота, а од свеопште ваљаности тога закона не може се спасти ни људско покољење, пошто његов развој није ништа друго до продужење развоја органске природе.

У борби ће дакако побиједити бољи, савршенији и јачи. Такви су потребни природи, њима припада будућност. Све слабије и несавршеније само је сметња напретку. Одстранити сметње напретку није само право него и дужност оних који разумију право стање ствари и осјећају у себи силу напредовања. Што се тиче малих народа, види се, да они не могу бити извор културног напретка. Преставници и носиоци његови велики су и јаки народи као што нас учи историја. Ако је мали грчки народ завладао цијелим свијетом и цијеломе европском људству дао основ даљега развитка у сваком погледу, то је била његова унутрашња сила и душевна способност, којом је надмашио остала племена и себи их покорио. Сада када је култура постала свељудском, гдје сваки појединац може добити њене плодове, гдје се народи мијешањем изравнавају у способностима, не може се допустити да су услови културне надмоћности дани малом народу, него напротив народу великом, нити се може допустити да ће се историја јелинства и јудејства понављати. У борби, у свјетском надметању рјешава бројност, сила, и мали народи би требали да се сами покоре и претапањем и ступањем у организам великих народа увеличају радну снагу на корист напретка. Узалудно потрошена енергија малих народа у борби за опстанак значи губитак у општем билансу људског напретка.

Тако и слично томе говоре народни насилници, кад се осјећају моћнијима и изазивају борбу на уни-

штавање ондје, гдје правда наређује чувати права, која су с гледишта моралног, једнака и за слабе и за јаке. Моралне дужности и права, која из њих произлазе вриједе за *људе уопште,* а не само за неке; морални закон не припознаје привилегија и надправа.

Али свакако је таква философија из основице лажна.

1) Ако постоји факт да се у природи и међу људима води борба за живот и ако допустимо све претпоставке о циљу, којему та борба води, отуда свакако не слиједи да та борба мора трајати стално. Чега све није бивало а сад га нема! Факат да је то било није довољан разлог за човјека, који логично мисли, да се стара да то поново буде. Историја се не понавља, веле познаваоци друштвеног развоја. Према томе морамо просуђивати оно, што је данас, као да постоји одувијек. То што постоји зависи од извјесних услова, из којих неопходно сљедује. Такођер је борба за живот неопходна при извјесним условима. Гдје су ти услови стално дати, тамо је борба за живот стално неопходна, и тако ће то бити и даље. Ондје пак, гдје се ти услови мијењају или мислимо да промјени подлеже, борбе о живот не мора бити. То је проста конклузија из закона узрочности. А да би ствар у том погледу читава била друкчијом, у несвјесној природи него у свјесном човјечанству, не треба нарочито доказивати. Позив на морални развој човјечанства биће довољан. Лав, вук, орао судећи по свима околностима јесу и остаће и даље, у ствари, једни те исти, — али карактер човјечји се мијења душевним развојем. Ту је различност услова, која недозвољава једнаке закључке о формацији, уза-

јамних одношаја. Лав, вук и орао руковођени су истим инстинктом самоодржања као и човјек, али напор за самоодржање може се остварити на разне начине. Човјечанство *може* не хтјети то — што звјерад *морају* хтјети.

Свјесни нагон остварује се и долази до свога циља другчије него нагон слијепи, несвјесни. Треба видјети само како се н.пр. јавља у звјеради а како у човјека полни нагон. Борба за живот влада међу животињама, док развој води човјека мимо животиње и над њих. Не у свему, али у стварању друштвених одношаја поуздано.

2) У борби ће побиједити јачи, ако ступи у борбу. Је ли борба неопходна? Јест у садашњим приликама, јер они, који мисле да су јачи, изазивају борбу и намећу је слабијему; у борби је дакле неоспорно, да ће јачи побиједити. Али питање је, ко је јачи? Не може се унапријед одредити, нити са аподиктичном поузданошћу прорицати, ко ће побиједити, чак ни онда кад се води физичка борба, као на пр. у војни. Кад би се унапријед могао одредити резултат војне тешко би данас долазило до војне. Колика пута су калкулације основане на одмјеривању физичких сила изневјериле! Тек у самој борби се доказује ко је од противникâ јачи. Разумије се, има случајева кад се с аподиктичном поузданошћу може утврдити ко је јачи и ко ће побиједити. Кад су 4 против једнога, кад двадесет модерно оружаних Европејаца иде на 100 дивљака, сигурно је да ће побиједити и т. д. Али сви ти рачуни нијесу поуздани, ако имамо у памети садашње међународне одношаје и садашње културно стање европског људства. Назначићу, у кратко, конкретним примјером разлику некадашњице и садаш-

њице. „Непобједну шпањолску армаду“ разби морска олуја и Инглези побиједише. Милијоне цивилизоване војске, данашњих велесила, може у своме војном кретању помести револтирање војника са два дреднота (dreadnought), или другијема ријечима милитаризам и империјализам данас зависи о доброј вољи оружаних грађана, хоће ли на заповијед поћи да убијају за туђе интересе. Нијесу узроци и побуде револтирања увијек чисте, и није ми намјера то разбирати, али свако мора допустити могућност, да грађанин позван под оружје може рећи: кад већ морам убијати и убијан бити, нек бар то буде у корист оног што ја хоћу.

А кад рекну хиљаде и узвикну својим вођама: „Нећемо“ —, онда је с милитаризмом свршено. Идеја је моћан покретач дјела, и као што су се некада хиљаде одушевљавале идејом вјере и безобзирно ишли у сусрет смрти, тако се исто могу одушевити хиљаде и жртвовати и животе и имање за народност или за неку идеју социјалну. Револтирање, које се у посљедње вријеме овдје ондје показало, врло је поучан и значајан memento свима онима, који друштвено уређење и међународне односе подржавају топовима и бајонетима, проповједницима права јачега озбиљно продупређење, да се принцип насиља, т.ј. право јачега, може довести и довешће се ad absurdum, да дакле није никакво право, ни с моралног, ни с логичног гледишта.

3) Али то још није једино физичко насиље над малим народима, који су лишени државне самосталности, већ се против њих употребљава још и моћ, којој је извор државни ауторитет, да би им се одузели услови за народни развој, и, да се принуде на асимилацију с народом, који господари.

Бескрвним срествима иде се на то да се малим народима одузме народност и да се претопе у другу силнију народност, која господари. Врло различна се средства за то употребљавају, и, врло се различни наводи приводе да се оправда тај неморални рад. Обично се против народносних покрета износе државни интереси; против права егзистенције малих народа износи се право егзистенције државе. И тлачење малих народа, које је судбина довела у једну заједничку, друштвену заједницу с народом великим, проглашава се за државну неопходност. То је другчија форма насиља над слабијим народом од стране јачег, за коју се не може наћи моралног оправдања, јер народи нијесу ту ради државе, већ обратно, ту је држава ради народа.

Али властодршцима и насилницима било би узалудно цитирати параграфе моралног закона, кад није дата институција, која би их принудила на испуњавање тога закона. Они неће од насиља одступити док не буду морали, и, увијек ће наћи некакву философију, којом ће оправдати своје насиље пред међународном јавношћу, која се, како је познато, брзо мири с готовим фактом.

Идеја хуманизма није се још толико оснажила да проникне у убјеђење свију оних, који управљају свјетском политиком, те да учињени гријех толико узрује остале државе, да устану противу тога. Ако с политичким симпатијама према угњетаваним народима није удружен још који други мотив, као трговачки интереси, или т. зв. интерес велесиле, висока међународна политика се држи начела немијешања у послове друге државе. И тако пред очима образоване Европе, без сваког протеста од стране фактора̂ међународне политике, гуши Прус познањске Пољаке, Мађар Сло-

ваке и т. д. Млади народи у тим приликама остављени су себи сами и судбина њихова морала би бити ријешена, ако их не би спасла, из очајног стања, повољна политичка констелација. Али, није баш све тако зло. „Човјек суди ал' Бог пресуђује“, и природна неопходност развоја не да се зауставити ни хакастичким бруталностима, нити најгорим противнародносним законима. Који му драго народ има аманет, који ће га чувати од насилне смрти однарођавања.

Обазримо се на ово:

Народ је друштвена цјелина, која је поникла природном неопходношћу под извјесним условима, и одржава се у заједници свијешћу својих чланова. Та свијест заједнице и јест резултат свију оних природних услова под којима је народ поникао. Свјесност заједнице или сазнање да припадамо овоме или ономе народу, то је оно, што називамо народна свијест. Народна екзистенција је уско везана с народном свијешћу. Док год постоји та свијест народне припадности, док год има људи који ће рећи: ја сам нпр. Србин, Чех, Словен, дотле народ екзистује. Ако се почне то сазнање губити народ умире, док најпослије сасвим не умре. Многобројни и различити су узроци тог природног умирања малих, као и великих народа. Историја говори о народима, који су оставили само неке трагове, но сами већ не постоје. *Али једно је ван сваке сумње, да човјеку народну свијест не може никаква сила одузети.* Свјестан народ се не може уништити, зато, јер не да, да га лише народности. Ту силу осјећа сваки свјестан члан једног народа, она му даје одважност да никад, макар и против читавог свијета, своју народност не затаји и, да у свима приликама, у којег га судбина баци, гордо наглашава своје на-

родно име, готов да за своје увјерење принесе и највеће жртве.

Уплив асимилације који ослабљава карактере може поколебати и поткопати народну свијест, али пријетња и насиља, не могу на увјереног, карактерног човјека утицати, па макар му била одузета свака могућност јавно исповиједати своје увјерење, јер у његовој души лежи то увјерење недоступно и никад се отуда искоријенити не може.

Свјестан народ састављен је од таквих појединаца, којима је народност постала дијелом њихова бића. Што није такво то су сухе јединице и гранчице, које падају с дрвета, чији коријен остаје и даље способан за живот. А такав народ се неда уништити — макар и мали био. Могу га лишити самосталности и самоуправе, могу му отети земљу његову и истјерати га у туђи свијет, не дати му ни школе, ни вјерске утјехе на његову језику —, али народ свакако живи. Притисак и насиље само јачају његову народну свијест, и, док та свијест неумањена траје, живјеће и он.

Противнародни притисак, на свјестан народ, и насилна асимилација узалудна је. Несвјестан своје народности, народ сам ће изгубити своју народност, умријеће природном смрћу и кад би му вјештачки хтјели продужити живот.

Из свега тога изводим ове закључке:

Право на егзистенцију не додјељује народу ниједан монарх, ниједан министар, нити философ; то је право резултат историјског развоја. Народ егзистује силом закона неопходности развоја и само га опет по томе закону може нестати с лица земље. Законита неопходност развоја човјечанства није изражена у формули „борба за живот“, — јер намет-

нути народу борбу дирањем у право његове егзистенције — противно је природном поретку — неморално је. Бранити право егзистенције свакога народа, морална је дужност. Физичко насиље и уништење и најмањег народа, данас је немогуће. У наметнутој борби за екзистенцију, исход борбе рјешава народна свијест нападнутог. Ако је та свијест у самој ствари таква, какву појам свјесности предпоставља, није се потребно бојати за будућност народа.

Дакле, радити на то да народносно сазнање, свијест, проникне у све слојеве народа, јачати ту свијест културним напретком свију врста, то је најпоузданије оружје у борби за народну екзистенцију. Напори самоодржања малих народа, који се крећу у томе правцу, у сагласју су са законитом неопходношћу културног и друштвеног развоја човјечанства и биће крунисани жељеним успјехом.

Идеја хуманости се шири и иде напријед; а напори малих народа за самоодржање приправљају јој пут коначној побједи. Симпатије угњетаванима народима све више се множе у образованом човјечанству, и побуђују их да истрају у тешкој борби — у нади на бољу будућност.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE DURE CRNOJEVIĆ

МИЛУТИН ЧЕКИЋ — БЕОГРАД

О класичном образовању

Пре десетак година покушало се у Француској, да се изведе у средњим школама, реформа наставе, која би студијама из егзактних наука дала преимућство над класичним образовањем. Мислило се, да је у доба електрицитета и машинске индустрије потребно дати младим људима практичне спреме за живот. Латински језик, који је дотле био основни предмет средње-школске наставе, потиснут је модерним језицима и студијама из реалних области науке,

Али је та реформа после кратког времена претрпела потпун пораз и латински језик добија сјајне сатисфакције: некадашњи противници латинског језика сада траже његово потпуно рестаурирање. Питање „латинског“ постаје опет предмет живе дискусије у круговима књижевника, научника, педагога и филантропа. Што је нарочито од значаја нагласити, сада су били први баш математичари, лекари и инжињери који су покренули ово питање, тражећи да се латински језик понова учврсти у средњим школама. Они налазе, да је матуранту неопходно потребно знање латинског, и ако га не рачунају више у живе језике. О томе се врло згодно изражава Марсел Прево: „Латински језик је мртав само зато што су га убили“. Он, дакле, није сам собом ишчезао; његово нестајање није последица једног природног закона.

Откуда још увек толико симпатија за латински језик? Код Романа за то ћемо наћи пуно разлога, који се не тичу само спољне форме језика, већ и

његовог унутрашњег склопа, или духа. Истицало се, прије свега, да матуранти који нису знали латински, нису, у опште, умели писати добро ни француски. Јавила се већ бојазан, да писменост у Француској не почне опадати. Овде није реч само о богатству језика и лепоти стила, већ и о најобичнијем изражавању мисли, које се тичу извесних техничких појмова. Жале се, да данашњи млади људи несу у стању написати јасно и прецизно ни једну кратку наредбу, реферат, или ма какву стручну формулу за лекара, инжињера, или математичара.

Опасност која је претила опадању француског језика и општем образовању омладине, потискивањем латинског и класичне наставе, изазвала је широк покрет у круговима најистакнутијих људи модерне Француске. Последица тога било је образовање „друштва за заштиту француске културе“, које је ставило себи у задатак да ради на ширењу латинског језика и образовању у духу хуманизма. Друштво, које састављају најпознатији француски песници и научници, изабрало је себи за председника чувеног књижевника, Жана Ришпена. Оно ће радити на томе, да се духовне тековине једне богате нације сачувају од опадања услед површног и погрешног образовања омладине. А прошлост је дала довољно поузданог искуства, како на томе треба радити. Традиције, које су тако дубоко обележене у великој француској култури, још увек се показују као најбољи путови и модерном, напредном духу.

*

Треба ли у нашим средњим школама завести класичну наставу — питање је које заслужује највећу пажњу. Видели смо колики се значај придаје у Француској образовању омладине на класичној основи. А то питање, у осталом, представља свуда, у напредним државама, ваљан културни проблем. У Америци чак најозбиљније се дискутује о класичној средње-школској настави, и већина је зато, да латински језик треба неминовно увести у гимна-

зијски програм. Како ће се спремити омладина за тежак рад будућности и како ће се најбоље образовати њен дух — што у ствари треба да буде циљ гимназијске наставе има знаменитог социјалног значаја. Отуда и толико интересовање хуманих људи за латински језик и класичну наставу у опште.

Кад је реч о васпитању омладине код нас, морамо одма констатовати да наше гимназије не дају младим људима ни из далека оно образовање, које им је доцније потребно за озбиљан живот. Шта све, управо, зна један наш матурант просечних способности? Нешто из историје опште, за тим мало своју историју, нешто математике и природних наука, врло мало латинског језика, а готово ништа из античке уметности и историје. А у гимназији је учио, пуних осам година, масу непотребних детаља, које је после испита трудио се да што пре заборави; улазио је чак и у формуле више математике и учио на памет како се кристалишу поједини елементи у минералогији. По готову, не зна ништа, или бар врло мало зна, од онога што ће имати везе с његовим доцнијим студијама на универзи. Те тако наш матурант, физички закржљао, јер поред све претрпаности није радио ни једног часа гимнастику у отвореном простору, није интелектуално довољно развијен ни спреман за посао који га очекује. Па ако још није ван школе, у слободним часовима, често читао и радио што, тешко ће се моћи борити с оним огромним материјалом који му долази у стручним студијама.

Није нарочито потребно наглашавати, да овде мислимо на оно најопштије образовање које гимназија треба да даје, и за то не ћемо улазити у детаљну анализу наставног плана — то је изван наше овако постављене теме — нити ћемо се задржавати на појединим разликама у резултатима реалних или класичних гимназија. Свакако, да је овде, пре свега, реч о овим другим класичним, које то име, овакве какве су, никако не могу с правом носити. Образовање које те гимназије дају врло је

површно и несистематско. Отуда имамо пуно права кад кажемо: да српски матурант излази из гимназије с незрелим осећањима и непречишћеним схватањима науке, уметности и друштвеног живота у опште.

*

Пре свега ваља бити начисто с тим: шта, у ствари, треба да изнесе из гимназијске клупе младић који је свршио матуру? У том погледу, свакако не треба бити одвећ претенциозан. Матурант је сасвим зрео отишао на универзу, ако су се у њега развиле диспозиције и смисао за научни рад, и ако је довољно оплеменио своју природу, да доцније може постати честит човек и добар грађанин. Он се мора још у гимназији спремити за интензиван интелектуалан рад и за правилно схватање јавног живота, јер ми овде узимамо у обзир увек друштвеног човека. А које је васпитање за то најбоље, показује нам сасвим јасно искуство културних народа, о коме смо раније говорили. Осећање за лепо, смисао за логично расуђивање, осећање за државу, не може се, без сумње, боље развијати него ли студијама узвишене и једноставне форме класичне уметности и озбиљним проучавањем старе грчке и римске државе. Велика антична култура даје неисцрпан извор најзначајнијих појава које интересују, у пуној мјери, философа, пјесника, политичара и научника. И ако се те старе државе, у многоме, разликују од модерних — јер је у њима грађанин био потпуно апсорбован државом и сав ангажован за јавне послове — ипак је за правилно схватање грађанских дужности од великог значаја разумевање односа грађана према античној држави. Најзад, што је врло важно, не треба никада заборавити, да се онај благородни смисао за друштвени живот развија најбоље, а можда и једино, хуманим васпитањем.

Како ми стојимо у том погледу? Можемо слободно рећи, много горе него што се то обично и

претпоставља. Управо је жалосно видети, нашта се троше најбоље године у нашег подмлатка. То лепо доба, које треба да је посвећено душевном и телесном развијању, када за младу душу све тако плодно приања, проводи се у претрпаном раду, разноструком и несређеном, у послу који не улива ни љубави за књигу, ни поштовања за наставнике, ни воље за ма какав рад. Рађају се антипатије према строгом професору латинског језика, развијају се одвратни инстикти према науци, стварају се нервозни младићи, који у хаотичном знању многобројних ситних факата замишљају да лежи велики извор њихове интелектуалне снаге. Обмане које често стају читаве будућности! И баш тај претеран и несистематичан рад у нашим школама ствара учмале духове који се после лако деморализирају у гњилој филозофији површног реализма. Зар онда није сасвим разумљиво: откуда је шарлатанизам главна црта данашњих генерација?

А не пита се никада: осећа ли наш матурант лепоту уметничке форме, суштину песничке творевине, утисак једног великог дела? Има ли он диспозиција да се развије у човека који ће бити и социјално и индивидуално од вредности? Може ли он разумети смисао државе и бити добар грађанин? Ето једног питања, које има много шири значај од уобичајних дискусија о наставном програму у средњим школама.

*

Последице рђавог васпитања омладине и одсуство најелементарнијег познавања античке културе осећају се код нас и сувише јако. Пада у очи, да за многе појаве ми немамо нормалан и одређен критеријум. Погледајте нашу уметност, нашу литературу, нашу политику, читав друштвени живот наш. Зар све то није одвећ претрпано празном фразеологијом, неплодном, неискреном, без садржаја и без форме, која није тачна ни као идеја, нити је лепа као изражај? Сав политички живот наш, у

коме се још местимице чују одсеци руског нихилизма седамдесетих година, и није ништа друго до дијалектично надметање у фразама неспремних и амбициоиих људи. Читава литература српска расплинула се у фразирању и тешко је одредити ко у томе више претерује: лирски песник, критичар или драмски писац. Као да се код нас у друштву губи онај здрави смисао за нормалан живот, а да преовлађује лажна осећајност и поза, што су карактеристични елементи полукултуре која влада.

Овде нам се намеће једно питање: чему, у ствари, служи то претерано фразирање и откуда је оно многима тако у вољи. Осим извеснога естетичког разлога — слабога смисла за форму — може се наћи узрок тому и у једном етичком мотиву. Кад неко одвећ много фразира, значи: или да не разумије ствар о којој говори, или да жели нешто изврнути и намерно друкчије представити. А оба се та елемента мешају у нашој политици, и оба су подјенако штетна, бесмислена и несимпатична.

Борећи се противу свега тога лажнога што омотава цио наш живот, тражимо да се класичном образовању код омладине обрати највећа пажња, јер желимо да се у ње развије смисао за рад, за прогрес, за културу. Од свршеног матуранта не треба тражити ништа више, него да разумије живот у који улази. А он га може правилно схватити само тако, ако у бујна осећања своје младе душе унесе благородности и љубави за све што је племенито и лепо. Образујемо нашу омладину узвишеним примерима класичне уметности, па ћемо добити људе који ће имати смисла за културу и напредак; васпитавајмо млад свет знаменитим примерима из напредног доба старе грчке и римске државе, како би се и код нас једном разумело велико правило: да бити добар грађанин значи жртвовати се, — па ћемо и ми добити грађане, на којима српска држава може чврсто постојати и развијати се.

Љ. БАКИЋ

Законодавство у Црној Гори

(Наставак) (2)

Дакле, по судској струци објављени су на Никољ дан 1902. г. ови закони:

4. *Закон о судској власти.* Њиме је прокламована судска независност и одвојена судска од управне власти. Једино за капетанске судове и даље је остало да врше судску и управну власт у границама своје надлежности. И ако је чланом 4. начелно гарантована судијама доживотност и сталност, ипак је истим чланом, а посебно његовим другим ставом, сужено ово право судијама. На име, судија се може отпустити из државне службе, ако то државни интереси буду захтијевали у смислу закона о чиновницима грађанскога реда. Међутим „државни интереси“ тако је растегљив појам, да влада, односно надлежни министар, може судију у свако доба отпустити из државне службе из каквих политичких разлога, што је на жалост било и до сада случајева. Према овоме и прокламована независност судства не стоји на чврстим ногама. Докле се год не донесе закон о судијама, дотле и прописи Устава о судској независности не могу добити ону снагу, коју је Уставотворац без сумње имао у виду. Чл. 145. Устава даје се право судији на непокретност и сталност, али је ово право условљено прописима закона о судијама. У недостатку овога закона, који би ван сваке сумње морао гарантовати судији сталност и непокретност, ако не би био донесен против духа прописа Устава, суд-

ство рамље и не може да одговори оном светом позиву којему има да служи. Од уређења судства зависи каква ће правда бити у земљи — судство је њено огледало. У руке судије положен је живот, част и имање грађанина. Ако је судија осигуран материјално, ако му је гарантована сталност, а при том има потребну стручну спрему, онда ће грађанин имати гаранцију у судовима и наћи лијека код њих од против-правних нападаја појединаца, или ма са које стране, било на његов живот и част, било на његову имовину. Нема ли овога, онда је под питањем, хоће ли се у сваком и у колико случајева изрећи правда онако како треба. Јер, судија, слабо материјално награђен, приморан је да дође у материјалну зависност према појединцима, који често пута имају своје спорове пред судовима, па је лако предпоставити, да ће код многог судије противстранка бити у положају пасторчета. Осим тога, кад над главом судије виси Дамаклов мач у знаку чл. 49. и 45. закона о чиновницима грађанскога реда, онда је у главном одзвонило правди, која се кроз његова уста изриче.

Надати се, да ће неопходна потреба уређења судства на здравој основи бити на мјеродавном мјесту увиђена, те се и залијечити ране правди доношењем једног доброг закона о судијама у духу прописа Устава. У тој нади пођимо даље.

Једна добра установа предвиђена је чл. 14. садањег закона о судској власти. По њему министар правде у договору са предсједником Великог Суда, одређује сваке судске године *судску комисију*. Комисији је задатак да надгледа рад свију судова у држави и да о том поднесе свој извјештај министру правде, а нарочито о способности судија. На жалост у пракси није било користи од ових комисија, и ако су из почетка биле одређиване. Знало се је, да су одређене, па су по коју годину и покушале нешто да раде у истакнутом правцу, али доста лабаво. У посљедње вријеме прекинуло се је и са самим одређивањем комисије.

Потреба ове установе очевидна је, нарочито с обзиром на стручну спрему судског особља. Закони се све више множе а тим и формалности при расправљању и суђењу спорова кривичне и грађанске природе. Кад не би друге користи ни било од ових комисија, а оно би била бар та, да једно одређено стручно лице уводи у живот законе на тај начин, што би лично присуствовало по каткад у судовима при расправљању и упућивало нестручно судско особље на правилну примјену закона.

5. *Закон о устројству судова*. Још за владе Владике Петра I (св. Петра) почело се је са неком организацијом судова. Установљен је био *Кулук* 1803. године. Ово је у ствари било примиритељно вијеће, састављено из више чланова, које је већином путовало по народу и мирило закрвављена племена. Кулук, и ако је имао бити неки врховни управно-правосудни орган, није могао учврстити своју надмоћност над племенским главарима, те су ови слабо и респектовали његове одлуке.

Тек за владе Владике Петра II опажа се јача организација судства. Године 1831. установљен је *„Правитељствујушчи Сенат Црногорски и Брдски“*, а састављен је из више чланова (достизао је број њихов до 17) са једним секретаром. За чланове сената постављани су угледни људи из народа.

Исте године установљени су капетански судови по племенима. Капетански судови рјешавали су у првом степену питања управне и судске природе, а Сенат у другом и посљедњем степену. Капетански су судови инокосни и капетани су при вршењу своје дужности обично звали као своје савјетнике барјактаре и пољаке. Ови капетанови савјетници називани су „гвардија“.

Иста организација судства остала је у главноме и за владавине књаза Данила, па и доцније до 1879. године. Једино што су у неким нахијама основана *началства* године 1871. Установом началстава сужена је првостепена капетанска власт за важније ствари било управне било судске природе. Начел-

ства су трајала до 1880. године, када су замијењена са окружним судовима. Године 1879. мјесто Сената установљен је Велики Суд. Капетански судови и даље су остали са истим дужностима у погледу стварне надлежности.

Велики Суд, окружни судови (ових је било 10) и капетански судови, вршили су поред судских и управне послове све до закона од 1902. г.

Број чланова Великог Суда, као и раније Сената, није био стално утврђен. Началства и окружни судови по правилу колегијални су судови, али њихов број такође није био сталан, некад је уз началника — односно окружног капетана, било по два члана, некад по један, а било је случајева да за дуго времена буде сам началник односно окружни капетан са писаром у суду.[1]

Ступањем на снагу закона о устројству судова од 1902. г. извршена је подјела између судске и управне власти. До Никољданских реформама 1902. г. као што смо видјели није била одвојена судска од управне власти.

За изрицање правде по овом у ствари првом писаном закону о устројству судова, постоје: сеоски кметови, као примирителне судије, капетански, обласни и Велики Суд. У варошима: Цетињу, Ријеци, Подгорици, Данилову-граду, Никшићу, Колашину, Андријевици, Виру и Улцињу — капетанску власт врше општински судови.

Обласних судова по овом закону има пет, а број капетанских судова није означен, ма да их има у ствари 56, и Велики Суд.

Капетански судови су инокосни и врше првостепену судску власт у питањима која не премашају њихову надлежност по закону о кривичној и грађанској судској надлежности. Шеф суда је капетан а има само једног писара. Они су веома оптере-

[1] О организацији судова до закона о устројству судова од 1902. г., — в. расправу д-р С. Дрљевића у „Архиву“ Књ. IV. год. пета „Организација црногорских редовних грађанских судова у свом историском развитку“, — и, јубиларну споминицу „Педесет Година на Престолу Црне Горе“, од 1910. г. стр. 211—217.

ћени пословима, пошто врше поред судских послова још и послове: полициске, финасиске и војне природе. Поред разноврсности и нагомиланости послова, тешкоћа за правилно отправљање послова у капетанским судовима долази још и с тога, што су већином с врло малом школском спремом и што мало имају нижег особља. У судским стварима може по потреби замијенити капетана кмет мјеста у којему се капетански суд налази.

Обласни судови су колегијални, а суде у првој и другој инстанцији, према томе како то закон о судској надлежности прописује. У сваком обласном суду има предсједник и два судије гласача, један секретар, који по потреби може бити судија — замјеник, и потребан број нижег особља.

Велики Суд саставља предсједник и четири члана, два секретара, три писара и потребан број приставног особља. Има свој унутрашњи правилник у којему се, између осталог, прописује, да при суђењу кривичних ствари, а у случају подјеле гласова, важи начело у сумњи блаже за кривца, те се пресуда своди према гласању она два вотанта који одређују мању или никакву казну за оптуженог.

Закон је замијењен новим законом о устројству судова од 25. фебруара 1910. год. о којему ће бити ријечи доцније.

6. *Закон о грађанској судској надлежности.* Спор започиње код сеоског кмета, пред којим се врши поравнање, ако се може. У случају непоравнања пред кметом, тужба се предаје капетанском суду са извјешћем кмета о томе, да је ствар пред њим била.

Капетански суд је надлежан у првом степену: да суди све имовинске спорове до перп. 100, изузев спорове о насљедству; да суди све спорове о сметању посједа и о помеђашком послужју, као и оне спорове до перп. 200, за које се парничари сагласе и о томе писмену изјаву поднесу, да су вољни да им суди капетански суд.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE DJURDE CRNOJEVIĆ

Све остале приватно-правне спорове који не спадају у првостепену надлежност капетанских судова, ислеђују и суде у првом степену обласни судови.

Противу свих пресуда капетанских судова може се апеловати на надлежни обласни суд у року од 8 дана. Против пресуде обл. суда изречене у другом степену нема права апелације на старији суд. Једино што у овом случају може незадовољна странка поднијети Великом Суду *жалбу* на одлуке нижег суда. Ако Велики Суд нађе, да је пресудом обласног суда закон омашен, чини своје примједбе. Не усвоји ли обласни суд примједбе Вел. Суда, онда поновно ријешење Вел. Суда обавезно је за обл. суд. Исто тако Велики Суд доноси одлуке по жалбама против ријешења обласних судова за која се у закону о поступку судском у грађанским парницама прописује да се нема против њих право апелације, само ако нађе да је ријешење противзаконито донесено.

Велики Суд рјешава као посљедња судска инстанција по изјављеном незадовољству на пресуде и ријешења обл. судова донесене у првом степену. Против ријешења и пресуде Вел. Суда нема апелације.

До сад је била ријеч о стварној надлежности судова. Што се тиче *мјесне надлежности*, прописане су одредбе: да је редовно надлежан онај суд у чијем подручју тужени стално живи, или, ако нема сталног мјеста пребивања, онај суд у чијем се подручју нађе тужени у вријеме подигнуте тужбе. За супругу и малољетну дјецу надлежан је суд који и за супруга, односно оца, а за слуге, суд, који је надлежан за домаћина куће. Спорове око стварног права на каквој непокретности расправља и суди суд у чијем се подручју непокретност налази. Све тужбе односно каквог уговора могу се поднијети суду, гдје се уговор имао извршити. Парничари могу поднијети писмену погодбу по мјесној надлежности ненадлежном суду, да им он суди, и суд ће им узети ствар у суђење. Међутим мијењање суда

по стварној надлежности не може бити, осим раније поменутог случаја код капетанских судова. Судови пазе по званичној дужности на своју надлежност.

Спор о сукобу око надлежности између два суда, било позитивном било негативном сукобу, рјешава Велики Суд.

До овога закона издаване су наредбе министарства правде односно надлежности судова, али су незнатне вриједности, па су овим законом укинуте.

Жалбе за одуговлачење рјешавања спорова код судова рјешава министарство правде.

Закон је и сад на снази.

7. Закон о кривичној судској надлежности. Капетански судови су надлежни: за све спорове против имања у вриједности до 50 перп., за увреде ријечима, за преступе против јавног реда и мира, који доносе казну до перп. 40 или затвор од нећеље дана. Они извиђају и сва кривична дјела, ако им то обласни суд нареди. Против пресуде капетанског суда може се апеловати на обласни суд у року од 5 дана, а против другостепене пресуде обласног суда нема апелације.

Обласни судови извиђају и суде све злочине и преступе, изузев оних за које су капетански судови надлежни.

Против ових кривичних пресуда обл. судова може се апеловати Великом Суду у року од 8 дана, а против пресуде Великог Суда нема апелације. Ако обл. суд изрече смртну казну коме, мора по званичној дужности спровести списе Великом Суду на даљи поступак и ако не би било чијег незадовољства. Велики Суд такође по званичној дужности мора доставити министарству правде пресуду којом је неко на смрт осуђен, а министар правде подноси исту Краљу Господару на одобрење. Одобрена смртна пресуда мора се извршити у року од 24 часа.

За кривична дјела која учине лица у стојећој војсци надлежни су војни судови.

Велики Суд рјешава спорове о сукобима због надлежности између два суда, а може у договору с ми-

нистром правде одузети једном иначе надлежном суду право суђења извјесног спора због јавне сигурности.

Закон је изгубио снагу ступањем у живот *„Закона о поступку судском у кривичним дјелима“* 1910. г. По новом закону спадају у првостепену надлежност капетанских судова сви иступи против имања у износу до 200 перп., просте увреде (§ 358. Кривич. Зак.). Што се тиче исљеђивања злочина и преступа, остало је у надлежности капетанских судова само то, да учине прве кораке о хватању кривца и да о злочину и преступу одмах извијесте обл. управу, као полициску власт. Такође може наредити обл. суд капетанском суду, да, у случају *лакших преступа* дјело ислиједи и исљедне списе спроведе обл. суду.

Сви поменути закони и наредбе, почевши од 1903. г., скупљени су у *„Зборник судских закона, наредаба и међународних уговора по судској струци“* од 1903. г.

У наведени зборник ушли су међународни уговори о издавању криваца између Црне Горе, Аустро-Угарске и Италије.

Уговор између Црне Горе и Аустроугарске монархије склопљен је 23. септембра 1872. г. По њему је у 18 тачака означено за која се злочинства може чинити екстрадиција. За политичке кривице никада се не дозвољава предаја криваца, осим ако је кривац учинио атентат против личности поглавара једне или друге државе, или против којег члана Његове Породице, а такав би атентат сачињавао злочин убиства. Уговор између Црне Горе и Италије од 29. августа 1892., г. у којему се у 19 тачака наводе злочинства за које се могу издавати кривци. По њему се не могу издавати кривци за политичка злочинства и војни бјегунци. Опширно се прописује поступак при издавању криваца.

Послије Никољ-данских реформама од 1902. г., застануло се је са писаним законодавством по судској струци све до 1. нов. 1905. г., када је проглашен:

8. *Законик о судском поступку у грађанским парницама.* — Творац Никољданских реформама од 1902. г. био је Д-р Л. Војновић, ондашњи вршилац дужности министра правде. Он није остао дуго иза тога на свом положају, како би могао и за даље спремљено законодавство добити највишу санкцију. Међу припремљеним законодавним пословима био је и законски пројект о грађанском поступку. Овај исти законски пројект добио је потврду Владареву 1. нов. 1905. г. и тако је проглашен *„Законик о судском поступку у грађанским парницама“*. Закон је добио обавезну силу 1. јануара 1906. г.

Потреба закона о грађанском поступку била је очевидна. Материјална правна правила изражена у Оп. Им. Законику нијесу могла доћи до правилне примјене, пошто је требао утврђен пут, којим се могу поправити повријеђена права загарантована материјалним законским прописима.

Поједини одломци грађанског поступка јављали су се и раније у облику министарских наредаба, али прави судски поступак а нарочито доказна средства и ток главне расправе остављен је био самовољи судија.

Поступак је израђен по угледу на аустриски грађански поступак од 1895. године и онај за Босну и Херцеговину од 1882. године.

Кроз закон су проведена начела: *обостраног саслушања, материјалне истине и слободне судске оцјене доказа.* Има случајева у којима судији није баш остала потпуна слобода при оцјени доказа н. пр. *јавне исправе*, мора узети за потпун доказ, ако се не би доказала њихова лажност, а у неким случајевима и *приватне исправе.* Заступљено је начело *усмености*, али се ипак морају констатовати и писмено многе чињенице, те кроз закон провирује мјешовита процедура — писмена и усмена. Даље, законом је усвојено начело *непосредног и јавног саслушања странака.* Јавност се може искључити, гдје се сагласе странке, а и сам суд може по својој увиђавности да не допусти јавност само ако је то

потребно ради јавне сигурности и морала. Суд поступа само у границама тужбе и у случају одустанка од ове суд то прима к знању, чим је усвојено *начело слободног расположагања странака.*

У закону нема прописа за ванпарнични поступак.

Закон је брижљиво израђен. Поред неких празнина могло би му се примјетити, да је много збијен и писан стилом и језиком не тако јасним, да га како ваља може примјењивати судско особље по нижим судовима усљед слабог располагања знањем правне науке.

Видјели смо, да Оп. Им. Законик не представља потпун грађански законик већ само један његов, и ако знатан дио. Исто тако ни закон о судском поступку не садржи све одредбе грађанског поступка. По ипак оба ова закона чине стабло законодавства по судској струци из приватног права.

10. *Закон о штампи* од 1. децембра 1905 г. Ступио је на снагу 1. фебруара 1906. г.

Ово је први Закон о штампи.

Првим чланом његовим прокламује се слобода штампе без цензуре и новчане кауције. За уредника новина или часописа тражи се: да је свршио најмање какву средњу или стручну школу; да ужива сва грађанска права; да је за посљедње три године плаћао најмање дације и порезе перп. 15; и, да има 30 година живота. Једно лице не може бити у исто вријеме уредник више политичких листова. Ко не испуни законске услове за уредника, а буде издао новине или часопис, може се казнити од перп. 100—600, или затвором од 1—6 мјесеци. Власник листа може бити и сам уредник, а на сваком броју новина или часописа мора бити оштампано име: власника, одговорног уредника и штампара. Не испуни ли се овај услов, штампар се казни: ако је штампани предмет кажњиве садржине са перп. 200—600, а ако није кажњиве садржине од 1—10 дана затвора или новчано од перп. 10—100.

Забрану штампане ствари може учинити полицијска власт: ако је учињена увреда Владару и

Његовом Дому; и, ако се позивају грађани на оружје противу власти или на вршење дјела која се казне по кривичном закону. Власт, која је донијела ријешење о забрани, дужна је то своје ријешење спровести надлежном суду у року од 24 часа, а суд је дужан такође у истом року донијети своје ријешење. Право жалбе на Велики Суд имају у року од 24 часа тужени и државна власт, која је донијела ријешење о забрани. Велики Суд рјешава питање о забрани у року од 24 часа. Коначно одобрена забрана отвара кривичну истрагу и она пада ако надлежна полициска власт не подигне тужбу за кривично дјело, због којега је забрана и учињена, у року од 3 дана. Растурање забрањених ствари угрожава се казном од 3—10 мјесеци затвора или новчано од перп. 400—2000.

Исправку је дужан уредник примити. Она се мора односити само на исправљање нетачних навода и не смије садржавати ничега кажњивог. Ако исправка не одговара горњим законским прописима, уредник је није дужан штампати. Обласни Суд цијени је ли исправка умјесна или није и његова је пресуда извршна. Исправка се мора штампати у првом наредном броју и на оном мјесту на којем је био чланак који ју је изазвао. Може бити два пута онолики, колики је био чланак на који се даје исправка. За неизвршење ових прописа постиже казна од 100—400 перп. или затвор од 1—4 мјесеца.

Министар унутрашњих дјела може забранити поједине бројеве страних новина или часописа, ако би садржавали кажњиве кривице по овоме закону. Ако би, пак, поједине новине или часописи, чешће доносиле чланке или биљешке кажњиве садржине, Министарски Савјет може забранити стално њихов улаз у земљу. Прештампане ствари на страни, а са кажњивом садржином, такође се забрањују, те се штампачи и растурачи кажњавају по прописима овога закона.

Слике Владара и Владарке, као и Престолонасљедника и Престонасљедниковице, не могу

се растурати без одобрења министра унутрашњих дјела.

Саучесништво у штампању и растурању кажњава се по прописима кривичног законика, ако је растурање тих ствари непосредно постакло кога да учини преступ или злочин или само да покуша извршити злочин. Изазивачи поменутим средствима, да се учини кривично дјело: убиство, пљачка и похара, кажњавају се од 6 мјесеци до 3 године, па ма и не дошло до покушаја тих кривичних дјела.

Такође свако потстицање раније истакнутим средствима према лицима војног реда, да би се одвратили од послушности старијему, кажњава се од 3 мјесеца до 3 године

Закон дефинише својим чл. 19. клевету и увреду овако: „Клевета по овоме закону постоји онда, кад се противу једне личности или корпорације нешто неистинито наводи, чиме се вријеђа или наноси штета њихову угледу“.

„Увреда постоји онда, кад се неуљуднијем тоном или непристојнијем изразима вријеђа част или карактер једне личности, а не наводи се противу ње никакав одређени факт“.

За клевету и увреду нанесену Владару и Његовом Дому штампањем или сликањем кажњава се затвором од 1—5 година и није допуштено доказивање клевете ове врсте.

Допуштена је уљудна и пристојна критика закона и рада органа државне власти. Истинитост наведеног факта може се доказивати у свима случајима, осим, кад се тај факт односи на породични живот појединих лица и јавних радника.

У опште за клевете и увреде прописане су веома строге казне у новцу или затвором.

Учињене увреде према страном владаоцу путем штампе кажњавају се по реципроцитету, а увреде према страним посланицима кажњавају се од 1—6 мјесеци.

Прописују се строге казне за штампање и објављивање свих акта и писама, која нијесу од

надлежног фактора ослобођена за публикацију, као: несвршена акта грађанске парнице, савјетовање међу члановима суда, акта кривичне парнице до јавног претреса, приватна писма и телеграми и т. д.

За кривице учињене по прописима овога закона одговарају: писац, уредник, власник, штампар, сликар резач и разносач.

Уредник одговара за све што је без потписа у листу изашло, као и онда, кад је потписник измишљена личност, или је ван домашаја црногорских власти. Кад се не зна за уредника, одговара штампар, а кад се не зна овај, одговара разносач. Власник одговара за све трошкове и таксе, ако се не могу из ма ког узрока наплатити од писца или уредника.

Све кривице по овом закону извиђају и суде обласни судови и Велики Суд и то као хитне ствари. Од предаје тужбе најдаље за пет дана суд мора узети ствар у поступак, и не прекидати је док се коначно не расправи. За кривице због увреде и клевете Владару и Његовом Дому и позивање на оружје ствар се узима истог дана у поступак, кад се тужба у суд предаде.

Старешина суда дисциплинарно одговара за одуговлачење узимања у поступак кривичне тужбе према прописима овога закона.

За тужбу због увреде и клевете Владару и Његовом Дому потребно је одобрење полициској власти од стране министра унутрашњих дјела.

Свака тужба мора навести тачно изразе због којих тражи истрагу и суђење, иначе суд по тужби не предузима ништа.

Тужени за клевету може у року од 20 дана прибављати доказна средства за утврђивање истинитости његових навода.

Не може бити одлагања претреса, осим ако по оцјени суда није могла стићи одбрана у погледу доказних средстава, а од утицаја су за исход суђења. Претрес и у овом случају може се одложити само једанпут.

Незадовољство противу пресуде или ,рјешења обл. суда може се изјавити у року од три дана на Велики Суд, а овај ствар рјешава као хитну у року од 10 дана.

Усљед олакшавних околности казна се не може спустити испод минимума, предвиђеног овим законом. Кривице у поврату не утичу на величину казне, а у случају стицаја казна не може бити већа од казне за најтеже дјело.

Кривице учињене против формалних одредаба овога закона застарују у року од године дана. Кривице учињене штампом и извршење пресуде застарују по прописима кривичног закона.

Нема тешких превентивних мјера за штампу по овоме закону и у том погледу доста је добар. Али су казне за учињене кривице веома осјетне, те страх од њих знатно скучује, првим чланом прокламовано слободно исказивање мисли путем штампе.

(Наставиће се)

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE CRNOJEVIĆ

Dr Н. ШКЕРОВИЋ

ЂУРО КРИЖАНИЋ

ЊЕГОВ РАД и ИДЕЈЕ

(Наставак) (2)

Крижанић је брзо напустио Загреб и примио жупничко мјесто у Вараждину. Док се он овако жалосно потуцао не могући се нигдје умирити и чезнући за Русијом, Методије Терлецки је енергично радио на плану унијаћења Срба у аустро-угарској монархији. У јуну 1644. године он предложи ратном савјету у Бечу, да се оснује један алумнат за васпитање српске омладине у унијатском духу. Цар је, на преставку војних и тајних савјетника, прихватио ову мисао и резолуцијом од јула исте године одобрио оснивање алумната. По савјету команданта славонске границе Шварценберга, школу је требало отворити или у Загребу или Вараждину. Изгледа да Крижанић о свему овоме није ништа знао, јер у његовим писмима секретару пропаганде Инголију нема о томе ни ријечи, ма да је по обавезама даним конгрегацији, као њен питомац, морао исту извјештавати, о сваком свом кораку и подузећу, и ма да Инголи-а извјештава о свакој својој личној невољи и недаћи.

Баш у то вријеме, 1644. године, српска црква оста без свог духовног поглавара. Гаврило Предојевић бјеше умро. И опет се завитлаше црни облаци над српском црквом и српским народом у тим крајевима. И цар и оба савјета, војни и тајни, и командант Шварценберг и католичка јерархија под водством енергичног мисионара уније Терлецког

бјеху се сложили да пошто по то приморају Србе на унију. Гроф Шварценберг бјеше нашао међу самим Србима личност, у особи архимандрита гомирског манастира Василија, који је био готов за епископско достојанство, да прими унију. Већ у јулу 1644. године по препоруци Шварценберговој, Фердинанд III именова Василија за епископа, с називом „свиднички“. Послије овога Василије пође у Рим да тамо прими посвећење и епископске знакове. Али папа не хтједе признати назив „свиднички“, пошто то бјеше титула католичког бискупа, који је спадао у подручје калочког арцибискупа. Тако се Василије врати празних руку. Његово путовање у Рим било је довољно да му онемогући опстанак међу својима једновјерцима. Њему се већ нико ни обраћао није. Али ратни савјет преко свега тога предложи цару да му даде епископску власт, уздајући се, да ће на тај начин омогућити рад и опстанак архимандрита Василија међу Србима, на што се цар сагласи 1646. године. Али ни то није помогло Василију, шта више то је убрзало његову пропаст. Монаси манастира у Гомирју ријеше се на очајно средство само да се ослободе свога наметнутог поглавара. Василије би отрован и сахрањен без црквених обреда.[1] Тако се свршио овај насилни покушај унијаћења, који на жалост, није био ни први ни посљедњи. Српски народ је имао да издржи још дугу очајну борбу за свој опстанак, која се ни до данас није свршила.

Нема сумње да су ови догађаји били извјесни Крижанићу, али се он није умио њима користити и за себе извести потребне поуке. У осталом он је већ раскрстио са Србима и спремао се за далеку и непознату Русију, надајући се на повољнији успјех. Очекујући повољан одговор из Рима, Крижанић је у Вараждину спремао разне полемичне списе и преводе, које је у Русији мислио употријебити. Већ 1645. 12. јула, пише он секретару Инголи-ју, молећи да га опозову из Хрватске, да би могао поћи у

[1] Д-р Ивић: Сеоба Срба ит.д. — М. Грбић: Карловачко владичанство.

Венецију, ту издао нека своја дјела, и обезбиједив се новчано, пошао у Русију, о чему није желио да знаду његови претпостављени у Хрватској.[1]

Није извјесно какав је одговор добио и је ли га добио уопће. Али његово стање је било врло неповољно. Задужен и немиран он није знао шта ће предузети. 1646. г. 11. априла он поново пише пропаганди и моли да га препоручи бечком нунцију, и да му пошљу нова мисионарска пуномоћија, пошто су му стара „изгорјела у загребачком пожару". Крижанић саопштава да је нашао и једнога друга, свога земљака, неког Дујмовића, који би га пратио у Русију. Он моли даље да га препоруче и пошљу к епископу Терлецком, којему је обећао „посветити себе свега", разумије се на службу „прије свега св. конгрегацији „de propaganda fide", а на *корист свога племена*".[2]

Овога пута молба Крижанићева би бар донекле уважена. Слали су га на име у „Русију" т. ј. у пољски дио Русије, али не к епископу Методију у Холм камо се он спремио свом душом својом, већ у Смоленск тамошњем епископу. У писму пропаганде у опште се не одређује посао, који је Крижанић имао вршити. Али Крижанић се тако обрадовао томе поласку да није хтио ни дана даље остати у својој домовини Хрватској. Четири године бесплодног пребивања у Хрватској већ су му досадиле. Он се увјерио да са унијом међу Србима не иде лако и да његову раду у опште нико не поклања пажње. Покушаји бечке владе и католичке цркве да насилним путем дође к унији нијесу успијевали. Срби су се „тврдоглаво" бранили и радије се враћали у Турску, него би признали макар и привидну власт католичке цркве. Команданти, а по њиховим савјетима и бечки двор, морали су напуштати сваку даљу акцију у погледу уније, кад се ситуација тако заоштрила да су Срби пријетили побуном или повратком у Турску. У таквим приликама командати

[1] Kukuljević. Arkiv X.
[2] Чтенія 1903. к. 3. документи стр. 135.

„Војне Границе“, шта више енергично су иступали на заштиту српских захтјева и привилегија. Разумије се не из љубави према Србима, већ у интересу одбране државних граница. То је, може бити, и био један од узрока што Крижанић није ни покушао са својом мисијом. Збиља тешко је и опасно било проповиједати суровом војнику, који је тврдо био предан својој вјери, традицијама и народности, који је сваког свога једновјерца опомињао: „Чувај се унијата као вука“, како сам Крижанић пише у једном писму свом земљаку Леваковићу. За то је он и похитао у Русију, гдје се надао бољем успјеху.

3. јуна добио је одговор из Рима, а већ 26. истог налазимо га у Бечу. Одатле он поново пише пропаганди, молећи да му пошљу пуномоћија и препоруке, наводећи да се склонио у хрватско сјемениште у Бечу, гдје и намјерава дочекати смоленског епископа, који се враћа из Рима.

Декретом од 3. августа 1646. год. пропаганда назначава Крижанића за мисионара. Уз декрет је приложено и писмо на име Крижанића у којему се вели: „да га св. конгрегација назначава с неким духовником Флегеном, „ради духовне помоћи ближњима у мјестима гдје је то виша потреба“, а мисију им опредјељује „у главноме у Московији, а дјелимице у смоленској епископији.[1]

Сад су Крижанићу слали само декрет о његовој мисији, „а пуномоћија ће бити послана, вели се у истом писму, кад буду зготовљена“. Изгледа да је конгрегација на овај начин жељела да се Крижанић најприје упозна с руским језиком, народом и унијатским дјелима у Смоленску, па тек онда да пође у Московију. Сам Крижанић је тако схватио своје назначење, што ће се видјети из даљег његовог дјеловања.

Већ кад се једном кренуо на пут, Крижанић се није могао зауставити, он је хитао да се што прије бар приближи обећаној земљи — Русији. Он не сачека у Бечу ни епископа смоленског Петра, ни

[1] Чтенія. 1903. к. 3. документи стр. 141.

пропагандиног декрета и писма, јер 21. августа пише он из Миселнице, близу Кракова, и моли поново да га пошљу и препоруче Терлецкоме у Холм. Он је хтио к њему по сваку цијену. Али ту би лоше среће, јер пропаганда остаде при своме рјешењу. Крижанић је продужио даље пут к Варшави гдје је и сачекао епископа смоленског, који тамо стиже тек почетком новембра.

Крижанић је у том међувремену премишљао о својој мисији, купио податке и, у колико је могао, упознавао се с унијатским пословима. Тада се у Варшави бавио изасланик руског двора Духторов с којим се Крижанић одмах упознао и покушао да преко њега почне остваривати свој, већ изнесени, програм, припремајући тако пут у саму Москву и нудећи своје научне радове. Док је Крижанић овако припремао терен за свој фантастични план, приближавао се дан доласка његовог духовног старјешине, епископа Петра Парчевског, који му је носио тешко разочарење, јер га уопште није интересирао план Крижанићев, шта више није хтио ни чути о њему. Он се надао да ће нешто и моћи научити и написати и тако се приготовити за даљи рад. А он је хтио много: и контраверзије писати и источни обред изучавати и руски добро научити тако, да му не би ништа недостајало кад наступи моменат остварења његовог великог плана. Све те лијепе наде разбиле су се о индиферентност епископа Петра, који је на Крижанића гледао као на свога слугу стављајући му у изглед служење и читање часова у његовој дворској капели у Смоленску.

— „Што се вас тиче руски обред? Шта сте ви замислили? Људи ће вам се смијати ако почнете служити сад руски, сад опет латински. Шта се вас тичу руска дјела?! Примио сам вас ради службе у мојој дворској цркви, а о руским стварима нећу да чујем“.[1]

Тако је епископ Парчевски срио Крижанића, па шта више није му хтио дати ни 50 шкуда, које му бјеше послала конгрегација „de propaganda fide“.

[1] Чтенія 1903. к. 3. документи стр. 151.

Крижанић се очајно бранио и доказивао оправданост својих намјера, бранећи своја мисионарска права, која му је дала св. конгрегација. Али Парчевски није хајао за све то, па га већ ни примити није хтио. Налазећи се у љутој невољи и сам и његов болесни слуга, он је дотле чекао пред епископовом собом, док се овај најпослије није смиловао, примио га и послао у Смоленск, а сам због болести остао у Варшави. У Смоленску су Крижанића рђаво примили. Морао је служити и држати часове у епископској капели по читав дан, међутим је добивао рђаву храну и још гори стан.

„Дали су ми, пише он Леваковићу, собу без постеље, стола и свијеће, потпуно мрачну без иједног прозора. О учењу не може бити ни ријечи“.[1] Крижанић је био у великој невољи и трпио морално и физички. Али опет није заборављао на своју мисију; та тако је била близу обећана земља — давно жељена Московија! Ни у злу је није заборављао, но тражио излаза и начина како и гдје да се учи и да ради за остварење своје идеје. Потражио је и руске православне манастире, али ових не бјеше, „*јер су*, како пише сам Крижанић, *сви сравњени са земљом, због шизматизма*“.[2] [3] Крижанић нема ни једне ријечи да осуди то варварство својих једновјераца, напротив сматра рушење православних манастира за ствар оправдану, јер су „шизматички“. Док тако оправдава дјела својих једновјераца он најенергичније напада руске војнике и руске свештенике, за њихове нападе на католичке цркве у вријеме руско-пољске војне, призивајући на њих клетву божју и грозећи им вјечним мукама.[1] Код Крижанића се уопште осјећа силна нетолерантност, која га је пратила цијелог живота; ни у самој Русији он није могао доћи ни до обичне трпељивости. Та нетолеранција, управо вјерски фанатизам и био је један од главних узрока његовог несрећног и бесплодног живота.

---

[1] Чтенія стр. 152.
[2] ibid. — [3] Костомаров: Рус. исторія въ жизнеописаніях II. ч.
[3] Крижанић: о Св. Крещењу.

Немирни дух Крижанићев није се могао никако сталожити и сагласити да постане обичан и презрен слуга епископа смоленског. А ни откуд помоћи није имао. Свуда га срећетао тупи индеферентизам и окорјела себичност. Ни његов друг по занату Флеген, који је такођер био у Смоленску, није ни хтио ни могао појмити његов велики план, јер је био „груб, необразован и глуп, не зна ни што значи ријеч шизма, његова глупост је тако велика, да је при првом нашем састанку открио велику тајну, наглашујући гласно: да смо послати да идемо у Московију“, жали се Крижанић Леваковићу.[1]

И Крижанић се ријеши да се пошто по то опрости овога незгодног положаја. Не осврћући се на све пријетње епископа Парчевског, да ће га затворити, опасти код конгрегације и т. д., он свакако напусти Смоленск и прими мјесто капелана код неког племића Галинског за 27 шкуда годишње. На то је Крижанића принудила љута невоља. „Прљав сам и сав подрпан, тако да се не могу показати пред свијетом“, пише он Леваковићу.[2]

Али и ово бјеше једно привремено мјесто, тек да би се избавио невоље код Парчевског и колико-толико се опоравио. Од Галинског он мисли поћи у Виљно, гдје се нада наћи добру библиотеку у манастиру базилијанског ордена. У Виљну је Крижанић намјеравао изучавати астрономију, „да би могао, у Московији, расправљати о календару, и математику „да би је могао предавати при двору великог кнеза“; нада се да ће тамо наћи књигу: „флорентински сабор“, лажно написан на московском језику, што мисли наравно, доказати кад у Московију пође. У писму Леваковићу, Крижанић између осталог наводи да је, „трудећи се неколико година написао, на нашем језику граматику, у *коју је ушло које-шта из старога језика,* за што би се, додаје он, поштовао, могуће је, и у Московији“. Из овога се даде закључити да је Крижанић своју граматику

[1] Чтенія к. 3. 1903. г. документи 153.
[2] ibid.

НАР. БИБЛИОТЕКА НРЦГ ЦЕТИЊЕ

донио *готову* у Московију, и тек гдје-шта поправљао пошто је тамо дошао.

Осим граматике он је имао већ и приготовљене: „многе *своје списе против шизме*, као и многе друге књиге, које му је конгрегација дала и које је он сам купио“.[1]

Понављајући у главноме сав свој програм из 1641. г. Крижанић напомиње, да ће, пошто у Московију пође, гледати да добије мјесто у школи, гдје би успјешније могао дјеловати на постигнуће своје задаће, а прије се и *руски научио*. „Школа ће, вели он, учинити да ће оне дивље душе постати способније за систематичније мишљење и да ће лакше разумјети оне, који буду с њима водили расправу на латинском језику“.[2] Но, у сваком случају примјећује он, ако по којему чуду не дође до тога, т.ј. до уније, у што он ни најмање не сумња, он ће своје знање употријебити у самој Хрватској међу шизматичким Србима.

Крижанић је добро проучио све важније писце, који су прије тога писали о Московији, као: Посевила, Хербертштајна, Перштајна, Ротерна, Весенберга, Пјасецког, Олеарија и др. и по њима имао доста јасну слику о унутрашњем московском животу. Он је знао из тих писаца да „Москови мрзе странце, а особито католичке монахе, као и унијате, баш као и наши Власи, додаје Крижанић, који говоре: „Чувај се унијата као вука и врага“.[3]

Њемце, пише даље Крижанић, најмање мрзе, чак их примају на службу и дозвољавају подизати цркве у самој Москви. Не обазирући се на све те тешкоће, Крижанић се ријешио свакако покушати срећу, тврдо вјерујући да ће постићи жељени успјех. Он напомиње да би била велика штета ако св. оци — чланови конгрегације, не обрате озбиљну пажњу

[1] Чтенія. документи: стр. 173.

[2] ibid стр. 175.

[3] ibid. Интересантно је да је ово једина фраза српски написана у томе дугачком писму.

Бјелокуров рђаво чита „чурај“ — мјесто „чувај“. Бјелокуров: Юр. Крижаничъ и т. д. Чтенія 1903 к. 2.

на његов рад; „јер колико год је земаља од сјевера по цијелој Московији, Русији, Казакији, Влашкој, Србији, Босни свуда компактно или у већини живи народ нашег несрећног племена, развраћен и отрован проклетом грчком шизмом.[1] А Крижанић вјерује да ће његов рад донијети спасење тијема народима на велику радост св. столице папске. И нада се да св. оци пропаганде, неће сматрати да је своју заклетву нарушио својим одласком од епископа смоленског, јер пише даље Крижанић, „ја нијесам никад мислио приступити овоме дјелу без ништа, без посоха и торбе“, (т.ј. материјалног обезбјеђења), јер да није тражио, апостолских подвига, већ *реалног рада*“.[2] Било је потребно великог одушевљења, великог идеализма и још више фанатизма па да се један тако велики потхват, управо неостварљив потхват, сматра за реално дјело, које је он мислио извести са тако ништавим средством као што су контраверзије и заобилазни путови. Крижанић је вјеровао да ће језуитска мудрост и схоластичка литература направити мост преко пропасти који дијели источну и западну цркву.

Али поред свега тога „реализма“, Крижанић је убијеђени провиденцијалиста, јер факт што је Московија постала потпуно слободна под апсолутном влашћу свога урођеног владара, и што је створила свој патријархат независан од цариградске цркве, истовремено с оснивањем конгрегације пропаганде, сматра он „за знак дани самим Богом“, да ће он успјети са својијем планом. Особиту наду полаже он на двадесетогодишњег младог великог књаза Алексија Михајловића, „који ће“, као такав, „бити приступачнији и способнији за примање и познавање истине. Добар је знак и то што су Москови предани и ревносни у својој уображеној побожности“.[3] Али Крижанић није умио предвидјети у својој заслијепљености да баш та ревност и преданост, па макар

[1] Чтенія 1903/3 документи. 186.
[2] ibid. писмо Леваковићу.
[3] Чтенія, документи. 190 стр.

и „уображеној“ побожности и вјери, чини неодољиве сметње његовој замисли. Крижанић у својој вјерској скучености и фанатизму, није могао појмити да његове „истине“ имају веома релативну цијену и да су Москови — у опће православна црква, могли изнијети своје, за себе непобитне „истине“, које су за њих имале ту исту силу и разлоге, као за Крижанића „истине“ католичке. Сасвим је, у осталом, појмљиво зашто Крижанић то није могао схватити, јер кад би он тако схваћао био би уврштен најмање у ред шизматика, па не би ни дошао до свога плана. „И тако, завршава он своја разлагања, дом овај разрушени зида Господ сам, и ако га не сазида он, узалуд ће се старати зидари“.[1]

Како се види из изложеног Крижанић је остао потпуно при своме плану из 1641. г.; он јасно и опредијељено каже што би желио постићи. Његов „патриотизам“ и „панславизам“ није ни за длаку коракнуо напријед, т. ј. нити је било патриотизма нити панславизма, ни 1641. г. ни сада 1648. г.; а у колико га је било доцније видјећемо из анализе његових дјела, која нам јасно говоре да тога код Крижанића никад није било.

Крижанић никад није излазио из претпоставке племенско-националне или национално-политичке. Њему није била позната идеја народности, он није ни сањао нпр. о политичком ослобођењу словенских племена, а још мање о њиховом уједињењу под скиптром Московије. Крижанић је ишао у Московију с предубјеђењем, које је стекао из западних писаца.

За њега је Московија „шизмом развраћена земља“, а Москови „дивље душе, које не познају истину!“ То су груби дивљаци, са дјетињим разумом, који ће, чим прочитају неколико његових полемичних списа и саслушају службу Мадони, стеларијe, озарије и т. д., одмах ће спалити све своје „шизматичке“ — књиге, каменовати Грке и прихватити пружену руку св. пријестола Петрова. „Москови су у свему нижи и неспособнији од западних народа“, —

[1] ibid.

то је уопште инфериорна раса неспособна стварати већу, своју, културу.[1] С таквијема предиспозицијама Крижанић није могао никада доћи до тога да је „проучивши стање народа словенских дошао до увјерења, да (само) у јединој Русији има свију увјета потребних тому да Словенство постане силно, уједињено и образовано“, како му жели наметнути Јагић.[2] Трудно је и Крижанић могао толико вјере поклањати једном „дивљем и неспособном за вишу културу народу“. До сада нијесмо могли открити код Крижанића никакве „жарке националне љубави“, а да ли су се његови погледи промијенили, како би хтјели доказати Јагић, Безсонов, Брикнер, Маркевич, Вујић, Кукуљевић и др., то ћемо тек видјети.

Чим је дошао у Варшаву, Крижанић је одмах предузео кораке да се упозна са руским изаслаником Духторовим, који се бавио на Пољском Двору, што му је коначно и пошло за руком, пошто је „потплатио“, изасланикове слуге. Он се преставио као „Илирац — Хрват“, и изразио жељу да ступи на службу к великоме кнезу, пошто је његов народ у ропству под Турцима, Њемцима и Талијанима, усљед чега је и заборавио и покварио свој језик, па би га хтио поправити и изучити у Московији. Већ је ту Крижанић отпочео своје правило: „гдје се не може прескочити, треба подљести“. Да би се препоручио бар чим гоћ он је поднио Духторову текст натписа са гробнице цара Василија Шујског, урезане по наредби Жигмунда III — краља Пољске, а који су вријеђали достојанство Русије. Садржина тих натписа изазвала је доцније дипломатску интервенцију, која се свршила повољно за Русију, тим што су натписи били одстрањени, што је Крижанић наравно доцније приписао себи самоме.[3] Духтаров му је том приликом напоменуо, да би га цар богато

[1] Политика I дио; Толков. пророчествъ стр. 50—56. и т. д.

[2] Rad jugoslov. akad. XVIII. При свому староме мишљењу о Крижанићу остаје Јагић и у дјелу: „Енциклопедія Славянской филологіи“ вып. I. Петроград 1910. год.

[3] Чтенія. документи. „Челобитня“ Крижанића од 1676. и у Бѣлокурова — Крижанић и т. д.

обдарио, кад би пријешао у православну вјеру“. „Mi frater, одвратио је Крижанић, ne sis mihi ista de re molestas, meam enim fidem ego scio esse veram, et tecum nolo disputare“. У осталом, додао је он, „заклеће се на вјерност Кнезу као и то, да га *нико послао није*“.[1]

Крижанић је осјећао лажност своје изјаве, па тражи начина да се оправда пред Леваковићем односно пред пропагандом, јер изгледа да је Леваковић био посредник његов код конгрегације de propaganda fide. Он упозорава да је послан у Смоленск — и ако знамо, да му се мисија одређује у *главноме* за Московију, коначно он отворено признаје, да тако мора радити, јер иначе се не би могао приближити великом кнезу нити у Московију доћи.[2] Он моли да његова мисија остане у тајности и од католичких прелата у Пољској, да не би како дошла до ушију шизматика и тако се покварио његов план. За то он и жели да титулу мисонар не истичу, већ да га титулишу просто „питомац конгрегарије de propaganda fide“. А ако му св. конгрегација учини какву милост нек то учини на рачун мисије међу Србима у Хрватској.

Крижанић се жали на своје тешко материјално стање, па моли да му конгрегација пошље 600 шкуда, а ако се св. оцима учини то много нек му пошљу 200 шкуда, 100 матери његовој, а осталих 300 доцније кад дјелом покаже да их узалуд не прима. Уз своје писмо шаље он увјерење препоруку архијепископа унијатског А. Золотоја и увјерење грађана вараждинских, како се владао док је у Вараждину био, даље копију већ цитиране молбе, упућене од бискупа Винковића цесару Фердинанду III, о уништењу српске епископије у Хрватској и кандидатури Крижанића за то мјесто.[3]

Изгледа да Крижанић није сачекао одговор конграгације код Галинског. Његов немирни дух тјерао

[1] ibid, писмо Леваковићу 9. априла 1647.
[2] ibidem. стр. 199.
[3] ibidem стр. 200. и даље.

га и није му дао отпочинути. Он већ у цитираном писму напомиње да ће поћи у Виљно, одакле се надао лакше продријети у Русију. Већ у септембру 1647. г. он није био код Галинског, него се на неки начин прикључио пољском изасланству које је полазило у Москву. Какву је улогу играо у томе изасланству и ко га примио није ништа познато. Зна се само толико да је примљен и престављен као питомац и мисонар папске курије, што нам свједочи Александар Катович, декан виленског сабора и епископ смоленски у увјерењу даном Крижанићу много доцније 1681. г.[1] Катович је био у изасланству што се види из списка лица тога изасланства. О самом Крижанићу нема ни ријечи у тим списковима. Али је сигурно да је он у Москви био од 25. октобра до 19. децембра 1647. г. колико се изасланство у Москви бавило.

Крижанић није узалуд сједио у Москви, већ је двомјесечно пребивање у Москви употријебио на испитивање земљишта за даљи рад. Он је видио и говорио с патријархом Московским. Говор који је с њим имао Крижанић није хтио повјерити папиру, него, због његове важности, мишљаше да га лично изложи у Риму.[2]

Крижанић је из Москве изнио и т. зв. „Кирилову књигу“, која је тога времена изашла у Москви, и даје о њој кратак реферат секретару Инголи-ју.

— „Књига је издата по наредби патријарха Јосифа; а у њој су чланци разних богослова источне цркве и мишљења св. отаца исте. Књига садржи највећу лаж како Фотија тако и Лутера против престола апостола Петра“. „У првом трактату се доказује, да су насљедници апостола Петра, римски првосвештеници, претходници Антихриста“. У поглављу „Сабрање ствари од св. отаца“, нема, вели Крижанић, ни једног св. оца већ неколико грчких и руских шизматика. Они су испуњени мржњом и

[1] Чтенія документи стр. 268.

[2] ibid. писмо на име секретара пропаганде Инголи-а од 13. јуна 1648. године.

ненавишћу к цркви латинској, као и најнеморалнијим баснама, лажима и измишљотинама“, које уопште приличан човјек не би могао написати. Књига је састављена од разних аутора и кипти противурјечјем за то ју је лако опровргти; а то треба одмах урадити. „Сад или никад, вапије Крижанић, треба св. пријесто да ухвати овог патријарха, да га обличи јавно за толике лажи и клевете. То треба да одмах учини неки папски легат, јавно пред народом који ће, кад чују истину, књиге скупити „и спалити их“. Књига се мора одмах подврћи критици и опровргти у „московском језику“.

Треба одговорити не само на ова, него и на друга безумства Грка, открити све њихове заблуде, мржњу и незнање и на тај начин показати њихову духовну голотињу и оборити њихов ауторитет код Москова“.[1]

Ту се већ оцртава нова метода Крижанића у борби са источном црквом, на име: *поткопавање грчког црквеног ауторитета.* А што је Крижанић једном намислио тешко се тога одрицао, идући до крајности. У његовим списима: „Политика“, „Толковаиије Пророчество“, „Об крешченију“ и т.д. велики дио је посвећен Грцима, против којих је употребљавао сву силу своје схоластичке говорљивости.

Његови напади били су у толико жучнији и силнији у колико се упознавао с њиховим упливом и ауторитетом у руској цркви. Мотиви те мржње према Грцима, су чисто религиозни, а никако не национални како би то хтјели Јагић, Брикнер, Вујић, Кукуљевић, Перволф и др. Истина је, да би Крижанић имао разлога нападати Грке и с чисто националног, племенско-словенског гледишта, како то вели Перволф: „Глядя на Грековъ нестолько съ церковной точки зрѣнія сколько съ національной, онъ провозглашалъ ихъ врагами Славянства и нападалъ на нихъ рѣзко, неменѣе чымъ на Нѣмцевъ“.[2]

[1] Чтенія к. з. 1903. Приложенія стр. 239.
[2] Первольфъ: Славяне и ихъ взаишныя отношеія и связы т. II. стр. 317.

Довољно се сјетити рада добро познатих фанариота, међу Србима и Бугарима и њихова савеза с турском управом на штету балканских Словена, па би се лако дало појмити непријатељство према Грцима од стране особито Срба и Бугара. Али за то је потребно било појмити националне интересе и тежње балканских Словена, т. ј. бити свјесан националиста, чега код Крижанића није било. Његови напади и на Грке и на Њемце полазе с тачке гледишта интереса римске курије и њене политике чије је оруђе Крижанић и био. Крижанић је дијелио Њемце на католике и некатолике — јеретике, којима је поклањао особиту пажњу.

Својим доласком у Москву Крижанић је подкријепио своју наду на обраћање Руса у латинску вјеру. Алексије Михајлович, који је тек ступио био на престо, *„подава велике наде,* јер је необично религиозан, а да и не говорим о другим признацима“.[1]

Да ли је Крижанић био код цара, који му је уливао толико наде, тешко је утврдити. Но да се Крижанић писмено обраћао цару, то даје право претполагати биљешка, коју је нашао Бјелокуров међу папирима „тајног приказа“, и објавио је у „Чтенијама за 1907. г. (Смјес. стр. 157). Прибиљешка гласи: „Да 2 письма езовитскихъ,[2] одно о словенскомъ народе и исправлениі словенскаго языка, другое о ученье гриматики и иныхъ ѳилосовскихъ книгъ, а то письмо нодалъ онъ во 156 г. декабря въ 5-мъ числы, а имяни и позвища ему ненаписано“.[3]

Писма су по свој прилици Крижанићева, и ако немамо ближих података да то утврдимо, јер се писма нијесу нашла. Али нихова садржина говори баш о оним предметима помоћу којих је Крижанић мислио доћи до цара.

---

[1] Чтенія 1903 к. з. стр. 241.

[2] Мјесто „езовитскихъ“ — стајало је „польскогъ“, па је посљедња ријеч прецртана и замијењена првом.

[3] 156. = 1647. г., 5. децембра = 15. децембра по новоме календару. Пољско изасланство је пошло из Москве 19. децембра (по нов.) те Крижанић по прилици није добијао одговора на своја писма.

Из Москве је Крижанић понио најљепше утиске и наде, тврдо вјерујући, да је моменат обраћања Руса у Латинство, врло згодан и лако се може остварити. Он се жали на немарност вишег духовништва пољског, које није хтјело поклонити ни најмање пажње његову плану.[1] Дакле искључено је да је: „Занимаясь вообще серьезно науками богословскими, филологическими, историческими и политическими, онъ мало по малу измѣнялъ своей первоначальной, завѣтной мысли — миссіонерствовать среди славянскихъ „схизматиковъ“, въ пользу ихъ соединенія съ Римомъ и, сталъ смотрѣть и на вѣроисповѣдные вопросы съ вышей точки зрѣнія, тѣмъ болѣе что онъ увидалъ какъ пагубно отзывались вѣроисповѣдные споры именно на любимомъ имъ Славянствѣ“.[2]

Гледајући на све недаће свога племена, продужава Перволф, видећи да се спрема коначној пропасти, код ученог Хрвата настоје: „Явленіе въ тыѣ времена очень рѣдкое: въ католическомь, хорватском, священникѣ, который мечталъ о мисіонерствѣ среди Славянъ „схизматиковъ“, совершается переворотъ, вѣероисповѣдные вопросы оступаютъ на задній планъ передъ національною славянскою идеею, и Крижаничъ видитъ именно въ православной Руси будущее спасеніе Славянства, становясь пророкомъ панславизма“.[3] Слично овоме пише Брикнер и Јагић, с том разликом што оба посљедња писца не признају да је Крижанић, у опште имао религиозних, односно пропагандских смјерова, „јер су народно-политички интереси потпуно остранили црквене“.

„Он је био свом душом Словенин, није принадлежао ни романскоме, ни германскоме свијету[4] Наравно да оваква карактеристика нема ништа заједничког с правим Крижанићем. Лице о којему пишу Перволф, Јагић, Брикнер и др. јест лице измишљено, идеално. О њему као таквом пријатно је писати,

[1] Писмо конгрегацији, из Гродна 1648. год. Чтенія 1903. к. 3.
[2] Перволф Славяне и т. д. стр. 311.
[3] ibid ст. 311
[4] Брикнер: Юр. Крижаничъ: Русскій Вѣстникъ“

јер збиља имати још у 17 вијеку личност свјесну своје националне и племенске припадности, шта више личност, која је за свој животни циљ поставила политичко уједињење и ослобођење цијелог Словенства, — било би у најмању руку пријатно и похвално.

Факта нам говоре свакако иначе. У ствари имамо Крижанића, који и „душом и тијелом припада романско-католичком свијету, разумије се, у уском религиозно-католичком смислу. То ни сам Крижанић нигдје и никад није побијао. У осталом, за сад је важно утврдити само то, да до његовог првог доласка и повратка из Москве код њега није настала никаква промјена, у колико се то тиче његове основне идеје и коначног циља о провођењу уније међу Русима. Шта више, он се повратио из Москве још одушевљенији и занешенији за своју идеју; те је к своме програму из 1641. г. придодао још једну тачку: Ступити за учитеља у московску школу, с намјером ширити и тамо идеју о унији и од школе направити расадник за ширење уније и католицизма. О томе он сам говори у већ цитираном писму Леваковићу, писано послье повратка из Москве. А већ у самој Москви за вријеме свога кратког боравка, почео је он проводити у живот правило, које је он сматрао и часно и поштено:

„Гдје се не може прескочити — треба подљести“[1]

(Наставиће се)

[1] Подљести — подићи.

Ф. Р.

Нешто о породици Бранка Радичевића

О поријеклу Бранка Радичевића писало се по разним српским листовима доста, особито од осамдесетих година па овамо. Писано је и по казивању — Паја М. Адамов, Љубомир Суботић, Михајловић, Радичевић Филип, и, по писаним изворима: Суботић, Лотић и др. Али кад критички прегледамо и сравнимо међу собом изнесени материјал, опет се морамо вратити к почетку, т. ј. да по очевој страни, незнамо баш ништа о поријеклу нашег великог пјесника, ако не бисмо повјеровали просто на ријеч једној од противних страна.

Лотић, Суботић, Врховац, Михајловић, покушали су да против тврђења: протођакона Ф. Радичевића; да је Бранко поријеклом из Зете у Црној Гори од тамошњих Радичевића; докажу да је Бранкова старина из Бољеваца у Славонији, камо се по „изворима“ Суботића доселила из Крагујевца. У „документима“ Суботића и Лотића има толико противорјечности да им је врло трудно вјеровати. Сам пак Тодор Радичевић — отац Бранков, из многобројне родбине, која је полагала право на његову оставштину, помиње само Ангелину, удату Радић, којој завјештава неку суму из своје оставине, док о другој родбини уопште није знао.

Муж Ангелинин, Максим Рајић, на позив суда поднио је потребна „документа“ — помоћу којих је доказивао право на насљедство. Према његовим подацима Георгије Радичевић (из Бољеваца) имао је два сина Стевана, који се по изводу „крешчаемих“, родио 1780. год., и Манојла (Емануила), који је умро 1835. год. у 71. год. живота, према чему се родио 1764; кад није било матрикуларних протокола, како то тврди Јоанн Тараносић — свештеник бољевачки (Бранково Коло бр. 20. 1909).

У нацрту генеалогија састављена од Рајића, изгледа овако:

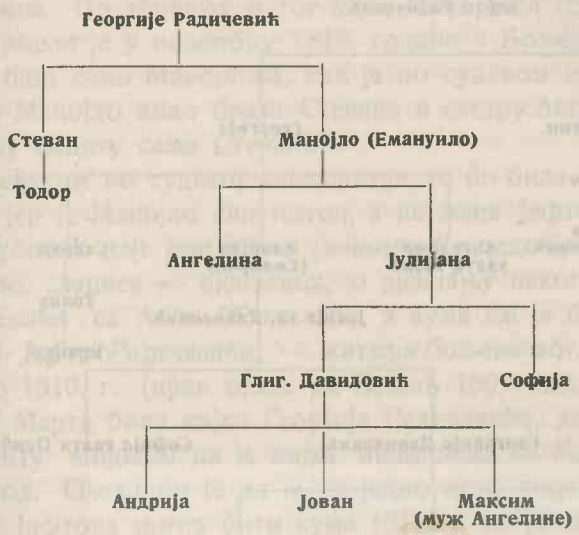

Према овоме би била Ангелина сестра од стрица Тодору, док је он назива „*tetka*“.

Осим Рајића — односно Ангелине, јавила се још друга „родбина“ на име Рафајло Радичевић, Јован Давидовић и Софија Прибић, Стајчићи од којих је била мати Тодорова. Заступник Давидовића и Прибићке адвокат Стеван Сандић, на расправи 21. јуна, 1866. год., изјавио је да Рафајло Радичевић — није од породице Тодора Радичевића, него да је његов отац Константин само конскрибован у кући Јефта Радичевића — оца Георгија Радичевића. Суд је на основу ове изјаве позвао Рафајла да документима потврди своје порекло од Тодорове породице 1868. год. поднио је Рафајло увјерење од кнеза бољевачког и 4 свједока, „да је Стеван Радичевић брат од рођеног стрица Рафајлу а отац Тодору, Тодор пак синовац Рафајлов“. Према бољевачким изводима Рафајло се родио 1791. год. од оца Константина и матере Анастасије. Рајић је међутим поново оспорио право Рафајлово — односно његових наследника, тврдећи, 1874. год. 20. септ., да је Константин само „укомуницират“ (Бранково Коло бр. 23. 1909.)

Суд међутим није узео у обзир ни протест ни генеалогију Рајића, како је он сам извео и тобож документима до-

казао, већ сам саставио генеалошки нацрт, извор којег није нам познат. Ево судски нацрт:

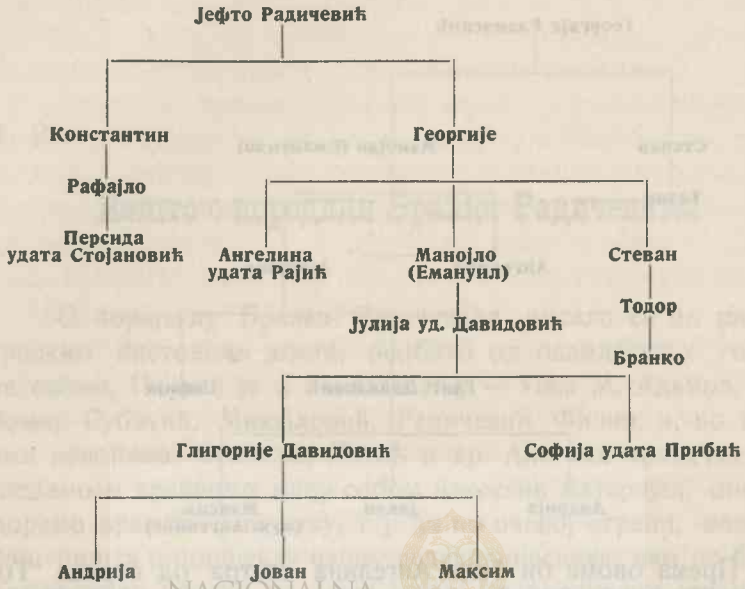

Како се из овога нацрта види Ангелина је сестра Стеванова и Манојлова, тетка Тодорова, док је по Рајићу, који би ваљда најбоље знао име свога таста, Ангелина кћи Манојлова, а сестра од стрица Тодорова. Контрадикција је веома чудновата и необјашњива, те чини да се мало вјере може поклонити и једном и другом нацрту. Сравњујући оба нацрта пада у очи и то, да је по Рајићу, његова жена имала сестру а он свастику Јулијану, док би по судском нацрту Јулијана била кћи Манојлова. По доказима Рафајла Радичевића, Јефто би имао три сина: Георгија (Ђура) овај опет сина Стевана, а Стеван Тодора, што се опет не салже ни са судским ни са Рајићевим нацртом, јер би по судском нацрту Георгије имао: Ангелину, Манојла и Стевана, а по Рајићеву: Стевана и Манојла; други син Јефтов био би, по Рафајлу, Коста његов отац, трећи Манојло, што се опет не слаже ни са једним ни са другим нацртом; премда су као бајаги сви три доказали „изворним“ документима „крешчаемих“, рођених, удатих и умрлих, (в. Б. Коло за 1909. од бр. 18. па даље). И то на чудо сви из бољевачких „архива“!

Љ. Суботић — парох бољевачки тврди, („Српски Народ“ бр. 75), да је Јефто имао брата Николу, који је умро

по „изводима“ умрлих 1767. г., кад по свој прилици није било матрикуларних протокола, по њему је Никола и Јефто из Крагујевца. По тврђењу истог мати Манојлова (Емануилова) Марта умрла је у новембру 1816. године у Бољевцима. Али зашто баш само Манојлова, кад је по судском нацрту генеалогије Манојло имао брата Стевана и сестру Ангелину, а по Рајићеву нацрту само Стевана?!

Међутим по судској генеалогији то би била жена Георгијева, јер је Манојло син његов, а не жена Јефтова!

Суботић даје још једно „изворно“ свједочанство из бољевачких „записа — вјенчаних, о вјенчању неког Виђентија Стојичевића са Аном Живковић, а кума им је била Марта *супруга Јефта Радичевића*, — житеља бољевачког... Вјенчање је било 1810. г. (први оглас на Божић 1809. год.), по томе би ова Марта била мајка Георгија Радичевића, док у горњем документу виђосмо да је мајка Манојлова — Марта умрла 1816. год. Очевидно је да је то једно исто лице; јер ако је Марта Јефтова могла бити кума 1810. г. то је заиста могла проживјети још оних 5—6 година. Но зар је могуће да је жена Јефта Радичевића преживјела мужа, сина Георгија и дочекати да се унуку наврши 52 године?!! према „изводу“ баби Манојловој било би 1764. г. т. ј. кад јој се *унук* родио свега 19 година! И до таквих абсурдности се мора доћи на основу бољевачких „извора“.

На основу свега изложеног, нико ко има и мало критичког смисла не може поклањати ни најмање вјеродостојности бољевачким „изворима“.

Стојчићи, од којих води поријекло мати Тодорова, тврде, да се отац Тодоров звао Георгије а не Стеван! То је само једна збрка више, и један доказ, да се тим изворима несмије вјеровати. Ристо Михајловић (Јавор бр. 31. од 1883.); као ујак Бранков *ништа не зна о поријеклу Бранкову*, и ако ништа природније не би било него да *брат* зна *за ким* му се *сестра удаје*. Парох Теодосије Марковић шта више тврди, да се дјед Бранков звао Лазар а не Стеван (Јавор за 1882.)

Насљедници Тодорова имања као Рајић и др. не знаду ни мјесто рођења Тодорова, јер Рајић и Врховац наводе Кленак на Сави, док други Н. Сад — што и јест у ствари.

О поријеклу Бранкову по оцу нијесу знали ништа ни његови најбољи знанци и савременици, Паја Марковић Ада-

NAGODNA BIBLIOTEKA CRNE GORE DUKE CRNOJEVIĆ

мов и ако је био „најбољи познавалац Бранкових умишљаја и најбољи тумач заветâ његових“, како вели сам Лотић, (Б. К. бр. 1. год. 1909.), изрично тврди, („Јавор“ 1883. г.) да му се незна поријекла одакле је био родом и поријеклом и да нема потомства од куће Радичевића.

Сви бољевачки „извори“, ако су и истинити онакви како су изнесени на јавност, могли би бити мјеродавни само у толико, да је у Бољевцима збиља постојала нека породица под именом Радичевић, или још боље под именом Радичевић—Вајвар, како тврди Љ. Суботић. Али апсолутно не могу бити мјеродавни за поријекло Бранково од те породице. Да је збиља Бранко био од те породице, није могуће, да бар ко год од оних, који су се јавили за насљедство, не би што ближе знао о Бранку и оцу му Тодору и стајао с њиме у неку везу.

За нас је далеко мјеродавније једна жива веза која је постајала између самог Бранка Радичевића, његова стрица. Ника Радичевића из Котора, Владике Рада — Његоша и његова сестрића Стефана Перовића — Цуце. Да је збиља та веза постојала и да је Бранко сматрао Николу Радичевића из Котора, за свог стрица, а Никола га као синовца примао и материјално помагао, свједочи нам следеће писмо С. Перовића — Цуце, упућено Николи Радичевићу, које је нађено међу артијама покојног Николе Радичевића у Котору, а посједује га писац ових редака. Писмо од ријечи до ријечи гласи:

Почитаемоме Господину

Николи Радичевићу

у Котору.

При моме бавленю у Бечу, я сам потражио Вашега сыновца Бранка Радичевића и нашао сам га на Грабену кодъ Јоза Доброћанина изъ Боке, са коимъ самъ се о свему разговарао за Васъ и за њега. Жали се да прилично поболѣва, а при томе да су му финанције врло хрђаво те ми е вруће пропоручио, да Вамъ као нѣегову стрицу пишемъ да му у што скоріемъ времену пошалѣте стотину и шестдесетъ фіоринахъ. *Досаданъ помоћи кое сте му шиляли* олакшавале су му ђачкій животъ, али се сада нуждава више него икада за одѣћу, кою мора набавити за зимску сезону, што Вамъ и я найсрдачніе препоручујемъ да не изгубите са немар-

ношћу и да му што пређе пошалѣте помоћъ, еръ е Бранко у исканю врло деликатанъ и стидльивъ те неће зато да Вамъ пише. Како ми Бранко казиваше онъ се лично упознао са Господаромъ Владикомъ (т.ј. Петром II Петровићем, писац), коме е другу свою кньигу пѣсама подніо и наредіо му да іоштъ кои путъ кодъ нѣга дође ради ближега познанства, те е и Господаръ Владыка Бранку даровао свой „Горскій Віенацъ“ печатанъ кодъ Мехитаристâ у Бечу.

Друго ми не остае него Васъ искрено поздравити са протомь Яковомъ Поповићемъ.

У Бечу, 19. мая 1850. год.

Вашъ доброжелетель
Стефанъ Перовићъ — Цуца

Из овог писма се види: да је писано по молби Бранковој, да је Бранко био болестан, да је био врло сиромашан — те моли да му пошље 160 форинти, да му је Нико Радичевић и прије тога помагао и, да га је Бранко сматрао за свог стрица, а Нико њега за свог синовца. То је по нашему мишљењу један доказ, који вриједи више него сви „изводи“ из бољевачких протокола, који друкчије гласе код Суботића, друкчије код Рајића, друкчије код Рафајла Радичевића и других насљедника, који су се отимали за родство с Тодором само тога ради, да дођу до извјесне своте. Јер није могуће допустити да би се „деликатни и стидљиви“, Бранко толико спустио и унизио да на име лажног родства прима материјалну помоћ од човјека који му није ни род ни помози Бог; невјероватно је тако исто да би му Нико Радичевић шиљао новчану помоћ кад неби знао да му је Бранко заиста ближњи синовац. Све то говори у прилог генеологије изнесене, по породичном предању Радичевића из Подгорице и прибиљешкама Ника Радичевића —, који је у блиском сродству с њима.

Наравно свеједно је за српски народ и српску књижевност одакле је старина Бранкова, јер он је свакоме Србину једнако близу, једнако свој; али истина захтијева да дође на заслужено свијетло и да изађе на површину, тим прије кад се тиче једног великог пјесника српског.

Писцу ових редака није задаћа: под сваку цијену доказивати поријекло Бранково из Зете, већ само и искључиво

има на мисли да се до истине дође бар кад год, кад нам нијесу савременици Бранкови: Јакшић, Адамов, Мина Вукова и др., ни сам Бранко и његова родбина оставили никаквих података о његову поријеклу, а кад бољевачки „извори“ — не уливају никаквог повјерења.

Цетиње, у августу 1911. године.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

НАПИСАО: НИКОЛА РАЦКОВИЋ — РЕВИЗОР

Опажаји из ревизије*)

Испити

Приликом свакога испита тежи се, да се утврди, колико је неко у узвјесном погледу напредовао. Како има више врсти напретка, то има и више врсти испита. Најобичнији је онај испит, гдје се гледа, да ли је неко оспособљен, да врши извјесни посао. Такав испит био би најсигурнији, кад би се захтијевало, да ученик рад изврши у свакој прилици, у којој се такав рад може извршивати. Али, како је то немогуће, то се онда ученик доводи и ставља у разне замишљене прилике, у којој се такав рад може вршити, па се онда оцјењује, да ли ће испитаник знати обављати свој посао. То су обично стручни испити, као нпр. љекарски, инжињерски, професорски и т. д.

Другом врстом испита тежи се, да се види, колико је ученик знања и вјештине стекао тј. да ли се је толико спремио, да се може неким градивом образовати. То је тако звани: *испит дидактичког материјализма*, који се скоро увијек изврсне у стручни испит и класификовање множине знања.

Трећа врста испита јест *дидактички испит*, гдје се гледа, да ли је ученик стекао извјесне вјештине у оној мјери, колико то извјесни ступањ образовања захтијева и да ли су се развиле навике образована духа и способности за душевне радове. Разумије се да се и овдје пита за стварно знање, је ли га стечено онолико, колико је потребно за образовање. Овакав је испит неопходан у свим васпитним школама почевши од I. раз. основ. школе па до испита зрелости.

Испити у нашим школама.

У нашим школама одомаћио се већином испит дидактичког материјализма, јер се мање захтијевало привикавање ученика душевном раду и развијање оних елемената, који образују дух, а више оно, што се даде испитати и на чему

*) Посвећујем и скрећем пажњу онима, који желе, да наша домовина постане напредна земља.

се ученик најлакше и најсигурније може оцијенити, т.ј. више се гледало на оно, што је туђег сабрано, него на оно, што се у ученику развило. У овом случају није било могуће видјети својствено мишљење учениково, његово расуђивање и оно, што је осјетио стичући неко знање. Па како онај много лакше запамти ред туђих мисли или ријечи, у коме те туђе мисли не остављају никаква трага, то није риједак случај, да на испиту боље прође онај, ко је остао празан од онога, ко се образовао. Испит дидактичког материјализма има и ту рђаву страну, што наводи ученике, да уче ради испита и оцјене, што дјелује као сила, која приморава на учење, а свако приморавање отежава учење и одвраћа од њега. Он не само што одбија од књиге, умјетности и сваког духовног живота, већ и најњежнија средства, којима се оштри укус, претвара у градиво меморисања, испитивања и класификовања, а тиме се спречава уживање у лијепоме и ученици сматрају умјетничке производе средством мучења, којим постизава неке предности у друштву онај, ко те муке поднијети може и умије.

Због тога је потребно, да се на испиту тражи оно, *што се у ученику развило, а не оно што је туђег сабрано.* Тако ће ученик постати свјесан, да се пита оно, што је ради њега важно, а не оно, што њему дава неку важност или корист. Ово ће се постићи, ако се буде приликом испита настојавало сазнати: колико су ученици вјешти, а не што су произвели вјежбајући се, ако се навике образована духа буду запажале дјелимице приликом испитивања вјештина, а дјелимице приликом испитивања образованих елемената и напошљетку, ако се садржај образована духа не буде испитивао тако, да се установи у колико се је стекао и упамтио, већ ако се буду поједини конкретни примјери наводили, па се од ученика захтијевало, да их стеченим знањем одреди и разјасни.

Наставнички рад у нашим школама.

Али и ако се на испитима више пажње поклањало ономе што је туђег сабрано, него ономе што се у ученику развило, ипак наши наставници старали су се: да свестрано заинтересују своје ученике, да свима предметима даду значај и поклоне ону пажњу која одговара њихову задатку; да се не губе у ситницама и да не пропусте оно што је важно и има васпитног значаја; да им излагање буде јасно и очигледно, те не само да сузбију механизам, већ да знање постане права својина ученика — предмет њиховог сталног интересовања; да спроведу концетрацију наставног градива и доведу у сагласност и хармонију све предмете, те да развију све душевне способности својих ученика — једном ријечи, старали су се, да постану прави вјештаци у своме послу.

Истина, било је изузетака, било је наставника, који су чинили извјесне грешке у своме раду. Тако нпр. мјесто, да наставник управља питања на цио разред и држи на оку и у напрегнутој пажњи све ученике, па тек онда да тражи одговор и објашњење од онога, чије знање жели оцијенити, он би прозивао појединца па му стављао питања и само се с њима забављао, а остали ученици могли су се за то вријеме занимати, ако хоће, шпанским селима. Неки опет би се расплинуо у ситницама, не знајући што је битно и главно, а што пролазно и споредно, те тако никада или сувише споро долази до онога, што се хоће. Бива и тога да су питања нејасна или двосмислена, на која се не може дати одговора или се може дати и два одговора. Дешавало се да наставник дава таква питања, која сама собом одговарају, те ученику не остава ништа, већ да потврди „са јест", или „не". У овом случају дијете нема о чему мислити, те нити се развија саморадња нити има интереса. Или, рецимо, из рачуна у млађим разредима, мјесто да наставник именује бројеве и да пита: на једној руци има пет а на другој пет, колико је прста на обије руке? — Петар има три ораха, а Павле четири, колико је ораха у обојице? — У једној скамији сједе четири ђака, колико ђакова сједи у три скамије? Петар је подијелио тројици сиромаха 12 новчића, колико је добио један сиромах и т. д. Мјесто такви питања, он би давао просто питања са неименованим бројевима: колико је пет и пет? Колико три и четири? три пута четири? три у дванајест? и т. д. што је за дјецу из I разреда сувише апстрактно и без интереса. Дешавало се је и тога, да наставник упућује питања која не одговарају ступњу оног разреда у којем је ученик — нпр. у III раз. пита наставник ученика: колико је 6 и 6? колико 9 и 9? — Колико је три пута пет и т. д.

Но овакве грешке могу често пута доћи на испиту и ушљед забуне самог наставника, особито код почетника, који немају довољно наставничке праксе.

Но и поред ових изузетака, узевши у опште љубав наставника према своме послу, њихово тешко материјално стање, као и др. многобројне незгоде, које су ометале наставнички рад, могу нагласити, да су наши наставннци, у колико је то до њих стајало, вршили своју дужност одлично и, да такав рад може служити њима на част а домовини на корист. Од 79. наставника, њих 43 показали су успјех: *врло добар*, 11 *близу врлодобар*, 7 *добар више* и 8 *добар*. При оцењивању успјеха узимао сам увијек у обзир: спрему наставника, тешкоће с којима се он борио и све оно што је могло повољно и неповољно утицати на наставни рад.

Бројно стање мушке и женске дјеце, дорасле за школовање.

Да би знали колико имамо у Источној школској области дјеце, дорасле за школовање? колико се од ње школује, а колико не школује? Како у том погледу стојимо с мушком, а како са женском дјецом, те према томе да би се знали управљати и употребљавати сходне мјере, како би трошкови и радна умна снага, коју држава употребљава на народно просвјећивање, доносила народу што веће користи а држави што јачег угледа, постарао сам се, те прикупио бројне податке о дораслој дјеци. Ево тих бројних података:

У Источној школској области има према податцима, прикупљеним из појединих школских општина мушке дјеце од 7—12 година 4760, од којих се школује 64%, а не школује 36%;

Женске дјеце од 6—11 година 3400 од којих се школује само 10%, а не школује *деведесет од сто*.

Укупни број мушке и женске дјеце износи на 8160, од од њих се школује само 41%, а не школује 59%.

Према томе број наставника у овој области требало би појачати још *са 120 учитељских снага*, па да се може свако дијете, мушко и женско школовати.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE PODGORICA

Васпитање дјевојчица.

— ОТВАРАЊЕ ЖЕНСКИХ ОДЈЕЉЕЊА —

Црна Гора има данас 25—30.000 свога подмлатка, своје узданице, дјеце своје, дорасле за школовање. Она ће имати сваке године све више. Од овог броја једва ако се школује једна трећина, двије трећине остају не школоване. Особито су занемарене дјевојчице, те будуће мајке, домаћице и васпитачице народне. Оне су просто лишене школе и њене благодети. Девет десетина дјевојчица остају да живе онако, како су наши стари живили, а тако се више не може животарити, а камо ли напредовати. Стога се морамо својски — без одлагања — постарати и наћи начина, да и женску дјецу уведемо у школу, те да и она добију оне друге очи — очи духовне. Не смијемо допустити, да ове будуће мајке буду данас, као што су биле до сада, наша пасторчад. Ако то учинимо, осакатили смо читав наш народ и наша будућност мора бити црна и прецрна, јер слијепе мајке, родиће слијепу дјецу. Необорива је истина, да су од васпитане мајке васпитана и дјеца. Каква мајка, таква дјеца. — Види мајку, узми кћерку — вели пословица, а то значи, ако су мајке образоване и васпитане, образован је и васпитан читав народ, а ако су оне неваспитане глупе и слијепе, такав је и сав на-

род. Неки добар педагог рекао је: „дајте нам добру домаћицу и добру мајку, па ће вам бити добро не само у кући, већ и у школи и у држави“.

Настаје сада питање, како да школујемо и дјевојчице. Ако и њих све будемо школовали треба нам нових наставника још оволико, колико их данас имамо, а то значи, да и буџет Министарства Просвјете био би скоро дупло увећан. Доста је рећи оволико, па да сваки читалац помисли, да је ствар са школовавем свију дјевојчица за сада не могућа и да је моје „писаније“ по овом предмету млаћење празне сламе, јер нити имамо поставника нити буџетске могућности за то. Нека ми читалац опрости, што се моје мишљење не поклапа потпуно с његовим. Истина је, да немамо толико наставника за нова одјељења, као што је истина, да немамо ни буџетске могућности за толико нових наставника, али ако немамо да прибавимо штогод ново, треба да експлоатишемо ово што имамо у највећој мјери, колико се то може. Ако то учинимо, учинићемо невјероватно много.

У свакој школској општини има женске дјеце колико и мушке то је природно. Значи гдје год постоје мушка одјељења, ту би требало отворити и женска. У мушким одјељењима ради се према новом школском закону од осам до дванајест сати, значи само четири сата дневно. Све остало дневно вријеме остаје на расположење. Вријеме је новац и практични људи употребљавају га на корист. Држава може и треба, да слободно дневно вријеме наставника употријеби у корист васпитања дјевојчица, а ево како: *да се одмах у свима школама поред мушких отворе и женска одјељења у којима би исти наставници радили од 2—4 сата послије подне.* Разумије се, учиниоце и учила да буду исте, које служе и за мушку дјецу до подне.

Истина вријеме од два радна сата дневно у женским одјељењима кратко је и томе ће можда многи приговорити али сваки мора признати, да је боље и два радна сата дневно, него ништа. Међутим ја тврдо вјерујем, да ће наши учатељи, само ако буду извлачени из овијех материјалних тешкоћа, постићи и са та два сата дневно сјајан успјех у својим школама, јер љубав и добра воља савлађује и најтеже препоне. Дакле, *ако се жели добро, угледа, среће и величине нашем народу, отварајмо одма женска одјељења.*

Продужне школе.

Школе, школе и опет школе! Са овим узвиком мора се отпочети и завршити, јер су школе алфа и омега свуда гдје је ријеч о народном васпитању и образовању.

И ако основ. школе постоје у нас већ десетинама година, и ако се на њих троши прилична сума према скрајним

материјелним силама ове земље, опет њихов утицај слабо се опажа у народној маси. Скоро читав наш народ на селу неписмен је, па и сама омладина, која је прошла кроз основну школу не може се сматрати за писмену, јер оно што је тамо научено, није се сачувало, развило и унаприједило, већ је закржљало и заборављено. Има примјера, да онај што је свршио основну школу послије извјесног низа година не умије своје име записати.

Овом неуспјеху наше основне школе има више узрока а као најглавнији рачунам да су ови:

1) Основна настава сувише је интелектуална, а мало емоцијална и практична. Не приближује се довољно животу нити оставља на дјечијој души онако јак траг, колико би требало;

2) Наша омладиа за вријеме бављења у осн. школи налази се само једну осмину под упливом школе и наставе, а седам осмина под упливом породице и улице, па како је породица, у којој је мати, разумије се, неписмена жена, необразована и неваспитана, то не само што не помаже школи већ јој на сваком кораку одмаже. Ушљед тога оно што школа у једној осмини створи, то неваспитана породица у седам осмина обори, те тако школски рад постаје илузоран.

3) Наша дјеца чим изађу из школе, растају се на свагда с књигом и науком, те и оно мало елементарног знања, што није породица својом негативном снагом затрла, убрзо се заборави и поништи, јер: „*Раоник зарђа, ако не оре*“.

4) Психологија учи нас, да је памћење најјаче око 13 године, а наша дјеца свршавају основну школу у 11 години, управ онда, када би требало, да почну. Стога она теже уче, више се преоптерећују, напрежу, кржљају и лакше заборављају оно што су у школи научила.

Исти овај случај јавља се и у другим државама, тако нпр. у Србији статистички је доказано, да је више њих из народне масе научило читати и писати у касарни него у школи.

Стога једна од највећих потреба данашњег времена у погледу народног образовања јесте проналазак начина, како да се сачува, развије и унаприједи оно, што се у основној школи научило, т. ј. да рад у основној школи не буде узалудан, а узалудан ће бити, ако се у школи не учи оно, што је ученицима за живот потребно, и ако се оно, што се тамо научи; брзо и лако заборави.

Једино средство за сада, које ће нама сачувати значај и важност основне школе јест: *продужна школа*. Знајући у колико је наша држава у стању подносити материјалне жртве у том погледу и узимајући економију радног времена у народној маси, којој можда би биле продужне школе на уштрб у том погледу, ја ћу овдје предложити једну врсту продужних школа, које неће изискивати скоро никаквих жртава од

стране државе, нити жртава од народа у погледу на радно вријеме. Дакле, ја предлажем такву продужну школу, у којој ће се држати предавања само по један свечани дан мјесечно, а то је свега дванест дана годишње. Од ово дванаест дана употребљавају се два дана на привредне науке онога краја у коме школа, а предавач је обласни економ по званичној дужности. Осталих десет дана употребљавају се на остале науке, нарочитим законом прописане. Предавачи су учитељ и свештеник по званичној дужности (законом обвезани). Крајем школске године обавља ревизију обични државни школски ревизор и он по званичној дужности. Школа траје осам година, а укупна настава дијели се на седам течајева, од којих се сваки свршава по за једну годину. У осмој години понављају ученици оно што су прошли у првих седам година и полажу завршне испите. Онај, ко падне на завршном испиту, има право још једну годину учити и на ново полагати. Сви они држављани, који не сврше продужну школу и не положе завршне испите, не могу постати накакви војни ни грађански, државни, нити пак општински часници. Они, шта више, губе право и на женидбу.

Такав један строг закон донио би духовни препорођај нашој домовини. Он би приморао народ, да се volens-nolens лати књиге и науке и наша домовина, на коју сада вичу, да је изостала у просвјетном и културном погледу, постала би најпросвећенија земља на Балкану. Српска Шпарта постала би и српска Атина, достојна да буде Пијемонат потлаченог Српства. Онај министар просвјете, који би донио данас такав један закон, заслужио би да се његово име забиљежи златним словима у културној повјесници Црне Горе.

О учтивости*

— Le Bonhamme Chrsyale —

Једна од наших колегиница париске штампе, *Слобода* (La Liberté), организовала је ту скоро неку врсту плебициста о питању: *француска учтивост, каква је, каква ће бити.* После првога дана стизали су многобројни одговори из свију редова: из великог света, од уметника, политичара, судија. Жип (право име, графица Мартел) пише: „Француска учтивост? Има доста времена како се она напућила". Ви већ познајете по овој неусиљености, писца *Малог Боба.* Војвоткиња Рохан проглашује нашу учтивост врло инфериорном према учтивости других народа, нарочито према аустријској. Особито је жалосна констатација од стране грофа Роберта од Монтескиу-Фезенсака, који прича ову значајну анегдоту:

„Једнога дана два војводе, позвана на исти ручак, сретну се пред вратима и, пре но што ће прекорачити праг, стану се поздрављати. Један од њих двојице, пошто је претурао у памети правила Озијеа, упита:

„— Који од нас треба први да прође?

---

* Чланак који је изашао у одличном часопису Адолфа Брисона' Les Annales, у свесци од 12. фебруара ове године, под натписом: Dissertation sur la Politèsse, третира питање које и за нас Србе има особитог интереса. Налазећи се у прелазу из патријархалног у модеран савремени живот, друштвени односи у Србији имају нечега несимпатично раздешеног и суровог. Традиције су избледиле, а није се добило никакво пречишћено културно схватање живота. Неваспитање које је, мал те не, општа карактеристика свију редова представља код нас, по готову, читаво социјално зло. Штетне последице његове осећају се исте толико у књижевности и уметности колико и у политици. Друштвени тон блазиран је преко сваке мере чак и у вишим круговима. Увређена част не може никада наћи потпуног задовољења: код нас нема двобоја, као у Западној Европи, а изгубили су се обичаји примитивне племенске организације — ношење оружја и моментана лична сатифакција — што све представља извесну реакцију против атака неваспитаности; редовном суду, међутим, не придаје се довољан значај. Малена казна судска се лако заборави, али се клевете и увреде тешко бришу. Међутим, „Les paroles restent"... А колика је, у ствари, важност, васпитања и култивисања „доброг тона", најбоље се види из анкете, која је образована о том питању у Француској. Ч.

А други одговори:

„— Који је горе васпитан“.

Сметеност два војводе показује да закон учтивости није више строг као некада и да су правила у њему колебљива, јер их игноришу људи из највише аристократије... Али наставимо пабирчење из анкете. Славни адвокат, г. Шени, приписује женама, а не људима (ко би вјеровао?), кривицу за ову декаденцију. „Жене изгледа да не желе више учтивости. Трудећи се да подражавају људима, да улазе с њима у конкуренцију и у борбу, оне губе изглед слабости према којој се показује обзир“. Има истине у овој опаски, ма да се чини парадоксална. Један колега г. Шениа, г. Леузон ле Дик, детерминише битне узроке зла на које се Коаслен, „најуглађенији човјек у Француској, јадао: то ту 1) *прогрес једнакости*, 2) *предоминантан утицај новца*. Нису љубазни они који не допуштају никакве супериорности и они које богаство чини сујетним: „Из једног друштвеног сталежа гледа се у други без симпатија и по степенима се одгурују: парвени мисле да им је све допуштено; ниска буржоазија, дигнута с дна, горда на свој мираз, показује свуда своје ружно понашање“... Г. Фредерик Февр, који је играо џентлмене с толико отмености у Француској комедији, мисли да се уништење учтивости подудара с пропашћу духа и живота породице... Г-ца Сесил Сорел уверава да „учтивости се има увек толико колико се и заслужује“, а то значи, мислим, да се неучтивост показује једино према неучтивим — што опет искуство често демантује. Најзад налазим, из пера адмирала Жонкијера, ову опаску:

„У марини је од значаја чувати традиције доброг држања и учтивости, које дају леп изглед нашој екипажи. Док сам био на челу ескадре у Средоземном Мору, ја сам се трудио да сачувам елеганцију у дисциплини. Ове две особине нису противне једна другој; баш на против. Велика је заблуда мислити да треба изоставити почасти и све спољне знаке хијерархијског поштовања. Они помажу много, да се даде трупама на мору, као и на суву, поштовање према старешинама и према себи самоме, без чега је немогуће победити. Верујте, да они који се лепо држе у време мира спремни су да увек раде као што треба и случају рата. Знати борити се и умрети, кад устреба, с отменошћу — ето, то има да остане као обележје француског духа. Ваља реагирати против свега што би ослабило овакво држање“.

Ови су редови дивни. У њима се огледа душа војника, душа каваљера; њих је човек, њих је племић написао; и то, такође, човек од осећања, они изражавају, на најгалантнији начин, дубоку истину и садрже прећутно најбољу дефиницију која се може дати о учтивости... Па каква је то особина за

коју су се некада сложили да је сматрају као неку од наших националних врлина? Емил Фаге, у финим и тачним странама, њу је анализирао. Тако, како оштроумно износи, учтив човек није само господин који зна правила понашања; то је господин који је стекао навику да води рачуна о себи и да буде господар себе самога. Попустити импулзивности природе, значи бити лаком, бити гурман, бити жудан уживања, бити егоист, бити низак. Стална практика учтивости не ослобађа нас свију ових мана, али нас упућује да их савлађујемо, навикава нас да се боримо с њима. Сетимо се Паскалове речи: „Учтивост, то је — *ограничити се*“. Овај израз означује, ако не основу, а оно форму учтивости, која се састоји, у ствари у „ограничењу“ (s' incommoder). Уступате првенство, скидате капу, никада се не опружате, заузимате место које вам је одређено, па се чак и на чему скупите. Ви себе ограничавате. То је знак снисходљивости и, по томе, оданости. Стајати гологлав пред једном женом, или пред неким старијим од вас, то је као да кажете: „Ја оптерећујем себе једном малом непријатношћу, баш и кад се од тога нема никакве користи. Расудите шта бих радио, кад бих имао да вам учиним какву стварну услугу“. То је, управо, социјални карактер учтивости: будите снисходљиви, да бисте показали колико сте способни да примите на се зарад услуге другима. Паскал нема обичај да се вара. А у томе се потврђује и мишљење, које је тако лепо формулисао адмирал Жонкијер. Ограничите себе, да бисте поштовали своје старешине, да бисте им се покоравали, да бисте вршили своје дужности, пркосили опасности, служили племенитој ствари, да бисте бранили отаџбину. Ограничавајте себе, да бисте били витешки. Од учтивости произилазе све лепе и мушке дражи наших предака. Не допуштајмо да она изумре... Добре су старе француске традиције!

Београду, марта 1911.

Превео с француског **Ч.**

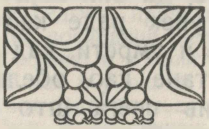

БИЉЕШКЕ

МИС АДЕЛИНА ПАВЛИЈА ИРБИ

У почетку септембра ове године преминула је у Сарајеву велика добротворка српска — Мис Аделина Павлија Ирби. Четрдесет и четири године свога живота посветила је она српском народу. Сав свој живот је жртвовала на просвећење српске дјеце, на буђење народне свијести у потлаченог српског народа у Босни.

Кћи адмирала инглешког, племићка по поријеклу, лијепа, богата и племенита душом, она је напустила своју велику и просвијећену отаџбину Инглешку и дошла међу потлачене и непросвијећене, међу поробљене и биједне, да им даде утјехе, да их просвијети — освијести.

Пошто је завршила своје образовање Мис Ирби предузе путовање по Европи са својом пријатељицом Мис М. Мекензијевом. 1859. пропутовала је Њемачку, Пољску, Чешку и Угарску. 1861. поново посјети Праг, одакле пође у Беч, па преко Трста и Дубровника у Црну Гору.

Из Црне Горе Мис А. Ирби упутила се у Атину и Цариград, па на обратном путу обиђе: Једрене, Софију, Ниш и Биоград. Из Биограда се крене за Босну и Херцеговину, гдје посјети Мостар, Сарајево и Дубровник. Доцније је Мис Ирби походила Охрид, Прилип, Косово Поље и Пећ. У Пећи нађе српску школу, коју је издржавала и у њој учитељовала Српкиња Катарина Симић. Ирби је посветила овој племенитој учитељици неколико врелих редака у својој књизи: (Путовање по словенским земљама Турске у Европи, превео Чед. Мијатовић 1868 год.). Једина учитељица коју је Мис Ирби нашла у српским земљама под Турском, учинила је на њу неизгладиви траг и утицај, и својом издржљивошћу и племенитим радом довела је у екстазу.

Мис А. Ирби са својом пријатељицом Мис Макензи, основала је у Сарајеву 1866 г. основну школу. Племенита Инглешкиња имала је да се бори с неповјерењем и непросвијећеношћу Сарајлија, и турском управом. Али посветивши се

једанпут светоме дјелу просвјећивања, она га није напустила све до своје смрти. 1874. умре Макензи, а Мис Аделина Ирби продужи рад сама.

Кад је букнуо устанак она одведе своје сиротне питомице у Праг и смјести у школу, а сама се врати међу јадну српску сиротињу, која бјеше пребјегла у Хрватску и Славонију, да им својом дарежљивом руком олакша горко живовање. Њеном иницијативом купљени су у Инглешкој прилози за српске бјегунце. 1877. г. знаменити Гледстон издао је поново, са својим предговором, њену књигу, коју напријед поменусмо, у корист српске сиротиње.

1875. основа Мис Ирби са Мис Џонстон 22 српске школе у Хрватској и Славонији у којима се учило 2000 српске дјеце. Она је плаћала учитеље и, при пакрачкој препарандији удесила двомјесечни учитељски курс ради успјешнијег подготовљавања учитеља.

Пошто власт затвори, крајем 1876. г. поменуте школе, Мис Ирби пријеђе у Далмацију да и тамо тјеши и помаже српску сиротињу у збјеговима и, отвори четири школе.

Послије рата Мис Ирби се опет врати у Сарајево, гдје је проживјела остатак свога живота, обновивши свој завод, који је до своје смрти издржавала и управљала њим.

Мис Ирби је из свога завода пустила велики број образованих Српкиња, вриједних домаћица, добрих мајака и примјерних жена.

Мис Ирби се родила 1833 год. у Bayland-Halu-у у Инглешкој.

Дакле Мис Аделина Ирби је још као млада дјевојка напустила своју домовину и сав свој живот посветила српскоме народу. Колико је одважности, колико пожртвованости, издржљивости и племенитости, било у души те племените жене! Са колико љубави и човјечности је морало располагати срце Мис-Ирбијеве па да кроз четрдесет и четири године врши један велики и свети посао — просвјећивања!

И на смрти Мис Аделина Ирби није заборавила српску школу — којој је дала сав живот. Свој велики иметак од 700.000 круна оставила је она просвјетним и добротворним друштвима српским „Просвјети“ и „Добротворној задрузи Српкиња“ у Сарајеву.

Благодарна српска срца очуваће јој вјечни спомен. — Слава јој! Н.

---

† АНДРИЈА ФИЈАН

Приближава се дан касне јесени, кад ће поврвјети лишће с грана као у Ростанову Сирану, засјати гробови свјетлошћу и цвијећем, а кроз тужну грмљаву звона кружити плачан спомен живих за покојнима. То је дан „Свију Светих“, кога с толико живописне љепоте прославља нарочито град на подножју загребачке горе. И док буду пјевачки зборови обилазили с пјесмом „српањског лава“ и гробове хрватских великана — задржаће их у том акту пијетета гроб, у коме је закопан најславнији представник хрватске драмске умјетности — Андрија Фијан. Баш тога дана, који је у пријестоници хрватској везан по некој традицији за Шекспирова Хамлета, сјетиће се њих хиљаде и хиљаде Хамлета Фијана, сјетиће се и осјетити да је Хамлет пао и да Фијана више нема.

Наша млада драмска умјетност, која је у своме развоју имала недаћа као и читав наш народни живот, могла је забиљежити у своју хронику неколико маркантних појава, достојних славе и признања. Не може се рећи да појединци у тој нашој умјетности нијесу постали узорима, по којима је развијен и разгранат успјешан рад на томе пољу. Традиције сугестивно дјелују, а миљеници народни крај свих доктрина и школа постају учитељи, којима је живот већи од живота. Ако икоме, а оно се мора признати Фијану, да је својом умјетничком индивидуалношћу заслужно стекао глас драмскога првака на славенском југу. Обдарен свима условима, који човјека могу учинити умјетником, он је то у истину и постао. Његова студија, његова интерпретација, појава његова, глас му и кретање му, уједиње у сваку улогу толико топлине, истине и израђености, да се о његовим јунацима може говорити само као о креацијама. Одрастао под упливом старе драматике, која је чувала цјелину карактера, он је поклањао пажњу и најмодернијој школи: као еклектик стварао је свој индивидуалитет и постао — Фијаном. Његова је умјетност захватила с једнаким савршенством и трагедију и комедију. Хамлет, Манфред, Штокман, Лир и Хлестаков једнако су успјеле интерпретације, једнако пуни и снажни облици његове драмске умјетности.

Гледајући на значајност појаве Фијанове у општем народном погледу, сама нам долази ријеч једнога хрватског листа, који овако карактерише највећег народног умјетника:

„Оно што је у великим границама замислио и створио Штросмајер за нашу културну будућност, што је Фрањо Рачки створио на подручју науке, а бан пјесник Мажуранић у пјесмама својим, то је требало да се надопуни. Прилике су

захтијевале ту допуну. Нашла се у Андрији Фијану. Без њега би наша култура била крња“.

Андрија Фијан родио се у Загребу 4. септембра 1851. Изгубивши у трећој години оца, остаде на бризи мајчиној. По свршеној основној школи, и четвороразредној реалци ступи у учитељску школу, коју с успјехом сврши год. 1869. Као учитељ служио је до године 1878., те је као такав први пут 1873. преузео дилетантску улогу у Кукуљевићеву комаду „Потурица“. Успјех што га учини његова игра осоколи га и он продужи своју игру уз вршење учитељских дужности. Год. 1878. буде ангажован као стални члан Загребачког позоришта. У априлу 1898. прославио је своју двадесетогодишњицу умјетничког рада, а шест година доцније због неких несугласица напустио Загреб и примио ангажман у Београду. Вративши се за кратко вријеме из Београда опет у Загреб, постаде равнатељем драме, а 1907. интендантом позоришним. Одступивши 1909. са тог положаја, повукао се Фијан и са позорнице, на коју је од тог времена излазио само као гост. Посљедњи пут је глумио у Баровој „Јозефини“, 7. јануара о. г. Тешка срчана болест, прекинула је 13. септембра његов живот.

Фијан је уз остала одличја, одликован од Њ. В. Краља Николе, прошле године о јубилеју, Даниловим крстом III. ст. за своју умјетничку игру при гостовању загребачког позоришта на Цетињу.

Нека је слава Андрији Фијану! **Mel.**

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ

ПОЧЕТАК ЖИВОТА

Има већ хиљаде година откад на земљи постоји живот. Зна се, да је земља негда била једна житка маса, која се је тако рећи превијала под притиском јаке температуре. У то доба није било нити је могло бити икаквог живота на њеној површини. Поводом тога настало је питање: откуда су на земљи искрсле биљке и животиње, и кад је земља, послије њеног расхлађења подесна била за живот?

На ово питање дали су мислиоци три одговора: биљке и животиње створене су надприродном силом. Заступници тога гледишта били су Лине и Кувије и многи други.

Други одговор, усвојен од Аристотела, а касније од Дарвиниста каже: живот је постао сам по себи, т. ј. да се у извјесним приликама животна материја може организовати сама. Овога гледишта држао се је и Лусер, наговјештавајући, да су сва бића поникла из земље, а да нијесу имала својих предакâ.

Трећи пак одговор наводи, да је живот дошао са стране, т. ј. да је прешао с других планета, тако, да су животиње и биље по степену трансформацијом дошле до данашњег стадија.

Што се тиче првог одговора, њега научењаци нијесу могли дискутовати, јер је сама ријеч „надприродно“ неприступачна сваком научном испитивању.

Друга предпоставка: „самостворења“, оборена је од стране чувеног научника Пастера. Његови непобитни опити, доказаше да свако биће произлази од једног другог бића, које је прије њега постојало. Опити Пастерови и данас се понављају по разним лабораторијама, доказајући да су бића имала својих предакâ.

Остаје на посљетку одговор: живот је пренесен на земљу с других планета. Најозбиљнији покушај за доказ овог гледишта учињен је у Бечу 1863 године, од стране професора Лијебена. Тај покушај поновише и други научењаци. По њиховом мишљењу живот је пренесен помоћу малих космичних тијела, болида и метеорита, који су са других планета пренијели на земљи живе организме, насљеднике тамошњих организама. Чувени шведски физичар Архенијус, држао је скоро једно предавање на Сорбони по овом питању, али он каже да се комуникација живота између планета врши, не помоћу болида и метеорита, већ помоћу електричних појава што се дешавају и у сићушној прашини, која се налази у простору између планета.

Овом схватању примјећивало се да клице, које се налазе у тој прашини морају изгубити животну снагу, усљед дугог путовања од једне планете до друге и усљед велике хладноће. Међутим је Маркфајден доказао да ти сићушни организми могу остати у животу читавих шест мјесеци и то на хладноћи од 200°.

Пастер, Тиндал и други научењаци држали су да број микроорганизама бива све мањи, што се више напредује према горњим слојевима атмосфере. Тако су неки од тих наученика тврдили да их у висини од 1500. м. никако не може ни бити. Ово тврђење скоро је побијено од стране Гастона, Бониеја и Матрушоа, који су доказали да микроба има и на 2200 м. У једној пласи снијега, на висини од 2860 м. нашли су ови научењаци мноштво сићушних организама.

Према до сад учињеним покушајима, предпоставка Архенијусова може се сматрати као најповољнија, премда ни она не даје вјероватности, да ће се наћи начин којим би се проникла велика вјековна тајна о почетку живота.

D-r Иво Јовићевић

Фр. Ниче: *Тако је говорио Заратустра.* Пријевод Милана Ћурчина, Београд 1912. Издање књижарнице С. Б. Цвијановића — цијена 3 динара.

За ову књигу треба рећи, да је укусна и привлачна по својој књижарској и штампарској опреми. Не може се одрећи, да се од неког времена не почињу у Биограду схватати финесе ове руке. То је појава која заслугом подузетног једног издавача осваја симпатије и признање.

Позната је истина, да је Ниче привлачан и да га млади ентузијасте до тридесетих година похлепно гутају. Његов Заратустра постао је готово провербијалан у нашем говору. А строге максиме његове, које до нас већином по чувењу долазе, пријатно се подударају са смјелошћу младости и нехатне философије.

Свакако је „Заратустра“ интересантна књига, у којој љепота није ни сакривена ни без непосредног дјеловања. За то ће ову књигу примити с добрим расположењем они кругови наших читалаца, којима је „Заратустра“ недоступан у њемачком језику. Али се не може рећи, да ће ико ко је осјетио сласт и заношљивост бујне Ничеове дикције, наћи у овом пријеводу насладе и задовољства.

Преводити Ничеа није једноставна ствар. Ако би се имала означити тежина таквог испреплетеног посла каквим конкретним изразом, онда би се смјело и могло казати: деликатност самога предмета терети г. Ћурчина недораслошћу и неуспјехом.

Што је баш учинило Ничеа популарним, ако не његов стил, крјепки и одмјерени израз, мисао и језик, којим је био најсавршенијим господаром?

Вјештак у ријечима, пјесник у мислима и дух у погледима — то је био Ниче, онај Ниче, који нам је најближи и који би се могао назвати философским Шекспиром, најбољих драматиком велике философске поеме.

„Licht wird alles was ich fasse,
Kohle alles was ich lasse —
Flamme bin ich sicherlich!“

(што дохватим свјетлост бива,
што оставим угљен бива —
ја сам збиља ватра жива!“)

Тако о себи мисли сам Ниче. Нико о њему не рече мање а боље него он сам. У тим ријечима лежи читав смисао Ничеове личности: душе, ума и живота његова. Из тога су настала сва његова дјела.

А српски је преводилац нашао за добро, да разводни цијело вино и да од оне профетске, мистичне, „надљудске“ дикције Ничеове створи развучену опширност, која подсјећа на празнину Банатских равница и монотонију старачким разговора.

Онај перфект — то гломазно српско вријеме, бесконачно као status quo на Балкану — Ћурчину је најмилије и најближе средство за шатирање Ничеове патетичности! Није онда ни чудо што овај српски Заратустра зијева као какав Захар или Обломов, а по каткада личи и на добродушног паора, који управља бесмртним српским таљигама — доказом наше економске снаге — пљуцка преко луле и праши за собом, праши...

Психолошка студија, језик, стил, вијерност и еуфонија — то су у главном услови без којих не би смјело бити пријеводâ, а ни преводилаца.

Тога свега нема у г. Ћурчина. Ко не вјерује нека само прочита предговор у овој књизи, па ће по оним бескрвним реченицама, за које једино може вриједити израз, да су писане пуним стомаком, стећи увјерење о јакости преводиочевој. *Mel*

Историјски Преглед Српске штампе (1891—1911) од д-р Ј. Јована Скерлића. — Издање Срп. Новинарског Удружења. Биоград 1911. год.

Српско Новинарско Удружење припремајући материјал за свесловенски конгрес новинара, хтјело је између осталих ствари да изнесе пред чланове конгреса историјски преглед развића и општу слику стања српског новинарства. Новинарско удружење повјери израду тог посла своме члану д-р Јов. Скерлићу, професору биог. универзитета. Скерлић је имао намјеру да у најкраћим потезима изнесе развитак српског новинарства и политичке и друштвене идеје, које су, занимале српску јавност за минулих сто година. Аутор је, ради бржега извођења повјереног посла, узео најлакшу методу рада; он је хронолошким редом описао развитак српске штампе. Наравно, ваља одмах нагласити да је ово дјело непотпуно, не само за то што је рађено на јуриш него и стога што је оскудијевао материјалом, који је тешко прибирати. Сам Скерлић напомиње у предговору свог дјела, да је оно нацрт једног већег рада, који би се имао израдити. Ми још немамо ни потребних монографија ни студија о појединим листовима или њиховим представницима, о публицистима и јавним радницима, те је немогуће дати општу исцрпну историју српске штампе.

Читалац се мора да задовољи општим излагањем и разматрањем развитка српске штампе, хронолошким излагањем и набрајањем листова и њихових идеја. Дјело почиње оним добом, кад уопште почиње буђење народне свијести; када се, народ српски, који се налазио у области хабзбургове монархије, поступно почео прилагођивати условима савременог државног живота. Народ српски у осталим крајевима био је у то вријеме у потпуној тами просвјетној и културној. Народ

политички потпуно подјармљен, притиснут, раскомадан није ни помишљао да путем јавности даје знака живота од себе. Завршна деценија осамнаестога стољећа, има се по Скерлићу сматрати, као почетак живљег друштвеног и политичког а и књижевног покрета у српском народу, и тај се покрет огледа у првим почецима новинарства. Захарија Орфелин почиње издавати „Славено сербски магазин“. Скерлић врло кратко износи са каквим се тешкоћама имао борити први Србин, Ем. Јанковић који је предузео покретање једног листа у оно вријеме. Угарска влада је сваки, и најмањи покушај осујећивала. Народ српски имао је писане привилегије али права никаквих. Но ипак при крају осамнаестога столећа било је српских новина. То су „Сербскија новини“ из 1791. и „Славено Сербскија Вједомости“ из 1792. године, у Бечу.

Тек почетком прошлога столећа отпочиње живљи покрет на новинарском пољу. Два млада медицинара одушевљавају се идејом да српском народу буду гласоноше друштвеног и политичког живота у Европи. То су Димитрије Давидовић и Димитрије Фрушић. Они покрену несрећне 1813. године у Бечу, „Новине Сербске из царствујушчега града Вијене, на чистом Сербину разумитељном нашем језику“. Може се претпоставити да је аустријска цензура строго мотрила шта износи овај лист и све га је више ограничавала у раду; нарочито није допуштала да се пише о Србији, која се у оно вријеме побунила и радила на свом ослобођењу. Те препреке су ометале ширење новина и Давидовић буде принуђен да пређе у Србију. И пошто није могао у царствујушчем граду Вијени, он настави посао у тек подигнутој Србији. То су Новине Сербске које и данас излазе као државно службено издање и јесу најстарије новине у Србији. У реду заслужних људи за развитак српскога новинарства Скерлић износи неколика имена међу којима највидније мјесто заузима Тодор Павловић, оснивач Српског Народног Листа, који је био себи ставио у задатак да српском народу пробуди и улије укус за добро и лијепо, свето и полезно што је. Он у исто вријеме један од првих поборника словенске заједнице и узајамне солидарности. Несумњиво је да је Т. Павловић један од најразборитијих људи и један од најумнијих новинара. Његове новине су давале тон српској политици и биле су од уплива на политички свијет онога времена у Србији. И он је заиста врло много урадио за политичко образовање читалачке публике. Још онда је он узвикивао својим читаоцима: Читајмо браћо и читајмо србски, јер ако читали не будемо иза напретка времена изостаћемо и ако србски неушчитамо рђави Срби бићемо.

У другој половини прошлога стољећа настаје велики политички обрт. Револуција од 48. године била је притисла онај дио српског народа, који се почео будити. Привилегије

српског народа у Угарској биле су згажене, право народа уништено. Представници српског народа сумњичени су и гоњени, па и сама вјера православна означавала се као превратничка.

А баш то вријеме означава почетак новог периода у српској јавности. Људи су се повукли: настало је затишје. Али чим се разредио дим од барута отпочињу да се јављају људи смиони, који свом народу хоће да говоре. Јавио се један и наскоро за њим и остали. Послије тога доба српско новинарство рапидно се развија. Д. Медаковић је први, који је послије т. зв. мађарске буне, отворио врата српском новинарству. И новинарство с ове и оне стране Саве и Дунава поче живо да напредује. Основна идеја цјелокупнога новинарства у почетку друге половине прошлога вијека била је слободоумље. Скерлић у кратко износи имена листова и њихових оснивача, њихових главних уредника и сарадника, који су тада водили прву ријеч у јавности и политици. Ту су Љ. П. Ненадовић, Вл. М. Јовановић, Свет. Милетић, Љубо Каљевић и Светозар Марковић. Сви они сачињавају једну врло значајну епоху у развитку не само српскога новинарства, него и у развитку политичког и друштвенога живота српскога народа с обје стране Саве и Дунава.

Врло је добро урађено што су у Скерлићевој књизи изнесене слике првих српских листова и ликови првих српских новинара.

Посљедњи дио Скерлићева дијела захвата најновије доба. Он је најкраћи и сумаран. Израђен је најповршније. Ту се износи како се са развитком политичког и друштвеног живота и штампа развијала. Данас у самој Србији излази 135 листова и часописа, а у осталим српским земљама 82, што несумњиво показује очигледан напредак.

Дјело Скерлићево даје општи преглед развитка српског новинарства за једно столеће. Оно може доцнијим писцима, који буду обрађивалли исту тему, да послужи као основа за опсежнији рад и несумњиво је добит за нашу књижевност. Српском Новинарском удружењу служи на част што је за словенски конгрес новинарски спремило ово дјело и у издању, каква се до сад у нас нијесу јављала.

Српски класични писци. Књижарско издавачки завод „Напредак“ у Земуну јавља српскоме свијету да почиње издавање класичних српских писаца цјелокупним издањем дјела Ђуре Јакшића. Редакција ових дјела повјерена је професору Јеремији Живановићу и изнијеће сто штампаних табака у четири књиге. У њима ће бити повећи број неприкупљених и необјављених Ђуриних ствари. Кад знамо да нема више ниједног издања Јакшићевих дјела у књижарама и да ниједно досадашње издање није било потпуно, онда тек увиђамо

колика је вриједност оваког издања, а кад споменемо да је претплатна цијена за све четири књиге само 10 К. онда се ово издање може најтоплије препоручити. Скупљачи добивају на 7 комада једну књигу, двије на дванаест, три на петнаест или новац за њих.

Ватсоново дјело о јужнословенском питању. Ових дана изићи ће у Лондону знаменито дјело д-р Р. В. Сетон-Ватсона (Scotus Viator) о јужнословенском проблему. Натпис је дјелу: The Southern Slav Question, а обухватаће 450 стр. Овај чувени научењак добро је проучио све југословенске земље и народ српско-хрватски, чак је научио и наш језик и дуже се бавио у нашим крајевима. Дјело дубоко сиже у државно-правни положај Срба и Хрвата.

Пјесме Ивана Козарца. У Спљету је изишла нова књига у којој су пјесме Ивана Козарца, с предговором Владимира Черине. Покојни Козарац познавао је добро народ и његов живот, па га је износио у приповијеткама. Такав дух провијава и ове пјесме, које се могу најтоплије препоручити и Србима и Хрватима, јер ће у њима уживати. Цијена је књизи круна или динар.

Доситијев споменик у Далмацији. Чувени наш вајар Иван Мештровић изнио је предлог да се подигне споменик неумрлом Доситију на Косову у Далмацији пред црквом Лазарицом. Тај би споменик он сам радио. О томе сад у велико ради да се састави одбор и купе прилози. И тако ће велики Доситије добити у исти мах два споменика, један у српској престоници Биограду, а други на Косову пред црквом Лазарицом.

Зрнца:

Ко је положио свој живот у свијет разумијевања и служи му, за тога не може бити очајног стања у животу, тај не зна за грижу савјести, не боји се самоће, и не тражи бурног друштва, такав човјек живи вишим животом, не бјежи од људи али и не трчи за њима. Њега не мучи мисао: да ли је на дуго његов дух затворен у тјелесној опници, поступци таквог човјека су свагда једнаки, чак и пред самом смрћу. Он има једну бригу — живјети разумно у мирном одношају с људима. **Марко Аврелије.**

Човјек који стоји на прстима — не може дуго стајати. Човјек који сам себе излаже не може свијетлити. Ко је задо-

вољан самим собом не може се прославити. Ко се хвали тај не може имати заслуге. Ко је горд тај се не може узвисити. Пред судом разума такви људи су слични отпацима хране и изазивају одвратност свију. За то ко има разум не ослања се на себе.

Лео-Тсе.

Никада не учите дијете ономе — у што сами нијесте увјерени, и, ако хоћете да му нешто укоријените у срце у раним годинама, да би то чистоћа дјетињства и први утисци што боље запечатили у њему, чувајте се више свега, да то не буде лаж — за коју и ви сами знате.

Истина се ни у чему не познава путем разговора, него само трудом и опажањем. И кад ви дођете до једне истине — двије друге, поуздано, стоје пред вама, лијепе као први листићи дводомних биљака.

Дјетињство често пута држи у својим слабашним рукама истину, коју не могу одржати силне руке одраслих људи, и проналазак, који је, гордост старијих година.

Џон Рескин.

Ако се државом управља по начелима разума, треба се стићети ако постоји биједа и сиромаштво, а ако се не управља по начелима разума треба се стићети богаства и почасти.

Китајска мудра изрека

Само у туђијем се очима могу видјети своји недостаци.

Китајска пословица.

Сваки човјек има огледало у другога човјека, у којему он може јасно видјети своје недостатке, пороке и рђаве стране. И свакако, он већином, у томе поступа као пас, који лаје на огледало, мислећи да у њему види другога пса, а не себе.

Шопенхауер.

Коњ се спасава од свога непријатеља својијема лакијема ногама, и он је несрећан не онда, кад не може кукуријекати као пјетао, већ онда кад изгуби оно што му је дано — своје брзе ноге.

Пас има њух — он је несрећан кад изгуби то што му је дано — њух, а не онда кад не може летјети.

И човјек постаје несрећан не онда кад не може савладати међеда или лава или зле људе, већ тада кад изгуби оно што му је дано — доброту и разумност. Такав је човјек у истини несрећан и достојан сажаљења. Није жао то што се родио или умро, што је остао без свога новца, куће или имања —: све то не принадлежи човјеку. Већ је за жаљење то, кад човјек изгуби своју праву, истиниту својину — своје човјечје достојанство.

Епиктет.

NACIONALNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE

Од Уредништва

Овај број „Дана“ излази због непредвиђених потешкоћа с овећим закашњењем. Пошто је у ово вријеме регулисано много тога што је ометало брзо и тачно излажење листа, то ће наредни бројеви редовито стизати на вријеме.

Уредништво је добило лијеп одзив од стране наших најодличнијих књижевних и научних радника, међу које с особитим задовољством убраја д-ра Ф. Кречија, професора универзитета у Прагу, па се нада да ће моћи у свему одговорити постављеном програму.

Скрећемо пажњу нашим сарадницима, да уредништво не може рефлектирати на анонимну сарадњу. Сваки тако достављен рад узима се као да нам није ни стигао.

Рукописи се не враћају.

———

Администрацију листа врши књижара *А. Рајнвајн* на Цетињу. Упозорују се претплатници, да ће се рекламације појединих бројева уважавати бесплатно само првих 10 дана од изласка листа. Послије тога рекламанти мораће наплаћивати сваки број по његовој књижарској цијени.

Дужници листа моле се да с овим бројем „Дана“ подмире претплату за I полугодиште.

Иначе им се 6. број неће отпремити. Сви пак поштовани претплатници нека изволе обновити одмах претплату за II. полугодиште.

„Дан“ се штампа у 700 примјерака. Упозорују се наши заводи, трговци и занатлије на огласе, које ће „Дан“ примати по најумјеренијој цијени.

NARODNA BIBLIOTEKA CRNE GORE ĐURĐE CRNOJEVIĆ